

สรรพคุณสมุนไพร

ห้องขจร

อ

294.3437

ป352

2507

ประเภทยาประติมา

ม.ร.ว. ปานพงษ์ กฤดากร พิมพ์เป็นอนุสรณ์
เนื่องในงาน

พระราชทานเพลิงศพ ร.พ.ร. จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์

๒๙๔.๓๔๓๙

๒๖๕๒

๒๕๐๗

อภิตา เท อภิตา นโม

ประมวลภาพประติมา

๕๔ ต.ค. ๒๕๕๖

ม.ร.ว. บัณฑิตพงษ์ กฤดากร พิมพ์เป็นอนุสรณ์
เนื่องในงาน

พระราชทานเพลิงศพ ร.พ.นร. จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์

วันที่ ๑๗ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๗

ฯพณฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์
นายกรัฐมนตรี
ถ่าย: ๑๖ มิถุนายน ๒๕๕๑
อัฐยกรรม: ๘ ธันวาคม ๒๕๖๖

คำนำ

การทบทวนเจาจดพิมพ์หนังสือ “ประมวลภาพพระติมา” ^{๕๕} นชน ดำหรับมอบให้แก่ท่านที่มาในงานพระราชทานเพลิงศพ ฯ พณ ฯ จอมพล อดุลยเดช ธนะรัชต์ ก็เนื่องจากความประสงค์ ๒ ประการ คือ

๑. เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ ฯ พณ ฯ จอมพล อดุลยเดช ธนะรัชต์ ผู้ล่วงลับไป
๒. เพื่อสนองความตองการของท่านที่มความสนใจในเรื่องการบูชาพระพุทธรูปและในเรื่องประวัติการสร้างพระพุทธรูปซึ่งปรากฏว่า ขณะนั้นผู้พยายามศึกษาค้นคว้ากันอยู่มาก

พระพุทธรูปซึ่งบูชากันอยู่ในประเทศเรา มีศิลปการสร้างงดงามยิ่ง ในพระพักตร์ตลอดจนอิริยาบถปรากฏซึ่งพระบัญชาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระกรุณาคุณของสมเด็จพระผู้มีพระภาค พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ในชั้นนี้ถ้าเราได้พิจารณาเพ่งพินิจพระพุทธรูปซึ่งสร้างด้วยความปราณีตละเอียดละไมก็ย่อมจะเห็นได้เอง พระพุทธรูปที่สร้างไว้อย่างวิจิตรงดงาม เมื่อกราบไหว้บูชาย่อมทำให้จิตใจผ่องใสชุ่มชื้นเนื่องจากพลังของพระบัญชาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระกรุณาคุณอันปรากฏอยู่ในพระพุทธรูปนั้น

ในด้านฝีมือการสร้าง ผู้เชี่ยวชาญทางศิลปกรรมได้เคยกล่าวว่า พระพุทธรูปของเราไม่มีการตกแต่งด้วยอาภรณ์เครื่องประดับเหมือนศิลปวัตถุเหล่านี้ ปรากฏเพียงแต่ทรวดทรงวรกายและรอยจิตรเท่านั้น ก็งดงามชวนให้พินิจพิจารณาเป็นอย่างยิ่ง พระพุทธรูปของเราจึงเป็นที่นิยมของบุคคลทั่วไปมิใช่แต่พุทธศาสนิกชนเท่านั้น แม้ผู้นับถือศาสนาอื่นก็ยังมีความสนใจ ทั้งนี้ เนื่องด้วยความงดงามทางศิลปนั้นเอง นอกจากนั้นพระพุทธรูปยังมีคุณค่าในด้านเป็นโบราณวัตถุอีกด้วย ในหมู่นักรวบรวมของเก่าจึงปรากฏว่าการเสาะแสวงห้พระพุทธรูปได้เป็นโบราณวัตถุก็มี

(ข)

พระพุทธรูปมีค่าในด้านก่อให้เกิดความเคารพเลื่อมใสประการหนึ่ง มีค่าใน
ด้านศิลปประการหนึ่ง และมีค่าในด้านเป็นโบราณวัตถุอีกประการหนึ่ง โดยเหตุ
เหล่านี้ จึงมีผู้นิยมแสวงหากันมาก ในส่วนตัวข้าพเจ้าเอง ก็ได้รวบรวมพระพุทธรูป
สมัยต่างๆ ลับต้อจากบรรพบุรุษเป็นลำดับมา ยิ่งได้พบเห็นมากก็ยิ่งเลื่อมใสศรัทธา
เกิดความรู้สึกนึกถึงคุณของท่านผู้สร้างพระพุทธรูปในสมัยโบราณว่า เป็นผู้ได้ทำ
ประโยชน์ในพระศาสนาไว้เป็นอย่างดี จึงเห็นว่าถ้าได้เผยแพร่เรื่องราวเกี่ยวกับ
พระพุทธรูปอาจะประโยชน์แก่พี่น้องร่วมพระศาสนาบ้างไม่มากนักเลย จึงได้นำ
เรื่องนี้ปรึกษาหารือคุณมานิต วดฺติโกตม ปราชญ์โครทจะให้ท่านช่วยเขียนข้อความ
เกี่ยวกับพระพุทธรูป โดยมีภาพพระพุทธรูปสมัยต่างๆ แดงประกอบ คุณมานิต
วดฺติโกตม ก็ยินดีช่วยเขียนบทความเรื่อง “วิวัฒนาการสร้างพระพุทธรูป” และ
ร่วมมือกับคุณเขียน ยัมศิริ วิจัยจัดแบบลวดช่างของรูปประติมากรรมที่ข้าพเจ้านำมาจัด
พิมพ์ในหนังสือเล่มนี้ จึงขอขอบคุณคุณมานิต วดฺติโกตม และคุณเขียน ยัมศิริ
ที่อุตส่าห์สละเวลาว่างช่วยเหลือให้ความปรารถนาของข้าพเจ้าสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี
อนึ่ง ขอขอบใจคุณจำรัส เกียรติก้อง หัวหน้าแผนกตำรวจกองโบราณคดี กรม
ศิลปากร ที่ช่วยเขียนแบบหน้าปกหนังสือเล่มนี้ไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

๑ พณ ๑ จอมพล ถนอม ๑ ชนวรชิต เป็นผู้ได้นำเพณคุณประโยชน์แก่ประเทศ
ชาติไว้เป็นอันมาก แม้จะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอยู่เป็นช่วงระยะเวลาอันน้อย
แต่กรณียกิจที่ท่านได้นำเพณไว้เนิ่นนี้ ปราชญ์มากมายเป็นประวัติการณ์ ว่าโดยทาง
ส่วนตัว ท่านได้มีเมตตาไมตรีต่อข้าพเจ้า นับแต่ยังเยาว์วัยสมัยเป็นนักเรียนนายร้อย
ด้วยกัน และเมื่อท่านได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ท่านก็ยังแสดงความกรุณา
ต่อข้าพเจ้าเช่นเป็นมาแต่ก่อน ๆ

ในงานพระราชทานเพลิงศพของ ๑ พณ ๑ ท่าน ข้าพเจ้าจึงขอถือโอกาสนี้ที่จะ
ได้แสดงกตัญญูกตเวทิตาากิจต่อ ๑ พณ ๑ ท่าน โดยจัดพิมพ์หนังสือ “ประมวลภาพ

(ก)

ประติมา” มอบแก่ท่านผู้มาแสดงความอาลัยรักใน ฯพณ ฯ ท่าน ขอผลานิสงค์
จากประโยชน์ที่ได้จากหนังสือนี้ จงบังเกิดแก่ ฯพณ ฯ จอมพล อดุลยเดช ธนะวงศ์
ผู้ล่วงลับไปแล้วโดยปัตตานโมทนารมณ์ให้ ฯพณ ฯ ท่าน ประสพสุขในสัมปรายภพ
ถ้วนทั่วทุกประการเทอญ.

ม.ร.ว. ทนพงษ์ กฤดากร

อธิบดีกรมตำรวจ

๓๗ มีนาคม ๒๕๐๗

สารบัญ

คำนำ	หน้า ก.
วิวัฒนาการสร้างพระพุทธรูป	๑
ศิลปกรรมในอินเดีย	๒
ศิลปแบบคันธาระ	๒
ศิลปแบบมถุรา	๖
ศิลปแบบอมรวดี	๗
ศิลปแบบคุปตะ	๘
ศิลปแบบหลังคุปตะ	๘
ศิลปแบบปาละ	๓๐
ศิลปกรรมในลังกา	๓๓
ศิลปลังกาแบบอนุราชปุระ	๓๖
ศิลปลังกาแบบโปลันนุระ	๓๖
ศิลปกรรมในประเทศไทย	๓๗
ศิลปแบบทวารวดี	๓๗
ศิลปแบบศรีวิชัย	๒๓๓
ศิลปแบบลพบุรี	๒๖
ศิลปแบบเขียงแสน	๒๘
ศิลปแบบอู่ทอง	๓๒
ศิลปแบบสุโขทัย	๓๔
ศิลปแบบนครศรีธรรมราช	๓๘
ศิลปแบบอยุธยา	๔๐
ศิลปแบบรัตนโกสินทร์	๔๑
ภาพประติมา	

วิวัฒนาการสร้างพระพุทธรูป

โบราณวัตถุสถานและศิลปวัตถุค้นพบในประเทศไทย ซึ่งอาศัยเป็นหลักฐานศึกษาหาความรู้ทางศิลปวัฒนธรรม และประวัติของชาติบ้านเมืองนั้น เวทีทาง การโบราณคดีจัดจำแนกตามลักษณะดังกล่าว และอายุเวลาเป็น ๘ แบบ คือ

๑. ศิลปแบบทวารวดี
๒. ศิลปแบบศรีวิชัย
๓. ศิลปแบบลพบุรี
๔. ศิลปแบบเขียงแสน
๕. ศิลปแบบอู่ทอง
๖. ศิลปแบบสุโขทัย
๗. ศิลปแบบอยุธยา
๘. ศิลปแบบรัตนโกสินทร์

บรรดาวัตถุสถานทั้ง ๘ สมัยที่พบเห็นเป็นหลักฐาน ล้วนสร้างขึ้นเนื่องในพระพุทธศาสนาและลัทธิฮินดูแทบทั้งสิ้น คำสอนทางลัทธิฮินดูเป็นลัทธิที่มีปฐมกำเนิดเกิดในประเทศอินเดีย ดังใด ๆ อันมีขึ้นเนื่องในศาสนาทางลัทธิฮินดูไม่ว่าจะเป็นลัทธิกรรม หรือลัทธิคติ ก็ย่อมจะต้องมีลักษณะแบบอย่างหนึ่งของอินเดียมาก่อน ครั้นพระพุทธศาสนาและลัทธิฮินดูเจริญแพร่หลาย ออกจากประเทศอินเดียไปสู่ดินแดนประเทศต่าง ๆ เช่น ประเทศไทย เป็นต้น ลักษณะแบบอย่างของสิ่งอันเนื่องในศาสนา ก็ย่อมแพร่หลายติดตามเป็นเงาตามตัวไปด้วย ตามวิวัฒนาการที่เกิดขึ้นแต่ละสมัย ซึ่งครั้งแรกประเทศต่าง ๆ ก็ลอกเลียนแบบอย่างของเดิมโดยตรง หรือทำดัดแปลงบ้างคดโกงบ้าง ต่อมา นาน ๆ เข้าก็เปลี่ยนแปลงไปตามวิสัยชอบของแต่ละชาติแต่ละถิ่นจนกลายเป็นอีก ลักษณะหนึ่ง ดังเหล่านี้ที่เรารู้ความนิยมและสามารถจะค้นหารวบรวมได้ด้วยการบูรณา

และเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาส่วนใหญ่มักเป็นรูปประติมา เพราะเป็นของเคลื่อนย้ายเก็บรักษาได้โดยสะดวก ดังเช่น ปรากฏในหนังสือเล่มนี้ และเพื่อให้เป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น เห็นควรจะมีเรื่องราวความเป็นมาของศิลปกรรมที่เป็นต้นแบบอย่างของรูปประติมาเหล่านั้นประกอบด้วยอย่างละเอียด จึงรวบรวมเขียนขึ้นเท่าที่มีโอกาสจะกระทำได้ในระยะเวลาอันสั้น ดังจะกล่าวต่อไป

ศิลปกรรมในอินเดีย

ศิลปแบบคันธาระ (พุทธศตวรรษที่ ๗-๑๒) ภูมิภาคแถบลุ่มน้ำกานูต, ดวาท, บุนอร์ และลุ่มอื่น ๆ อีก เช่นท้องที่ปัญจาบแถบตะวันตกระหว่างลุ่มน้ำสินธุและเจelum ซึ่งจัดเป็นดินแดนภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ครึ่งโบราณเคยเป็นอาณาจักรหนึ่งเรียกว่า คันธารรัฐ ในแหล่งนักโบราณคดีชาวยุโรปได้ตรวจค้นพบโบราณวัตถุสถานฝีมือช่างแบบหนึ่งมีลักษณะผสมระหว่างแบบกรีก-โรมัน ผิดแปลกกว่าของฝีมือช่างอินเดีย ล้วนแต่เป็นของทำในพระพุทธศาสนา ไม่มีร่องรอยว่าทำเกี่ยวเนื่องในศาสนาเชนหรือลัทธิฮินดู แต่ทว่าจำพวกพระพุทธรูปนั้นทำคล้ายคลึงกับเทวรูปของชาวกรีก เช่นรูปเทพอพอลโล เป็นต้น ซึ่งเห็นได้ชัดจากรูปพระพักตร์ เหนือพระเกศา และทรวดทรงพระวรกายตลอดจนวจิตรวจิตร จึงกำหนดสกุลช่างศิลปะว่า “คันธาระ” ตามชื่อของแคว้นแคว้น

คันธารรัฐเป็นแคว้นพรมแดนอินเดียตะวันตกเฉียงเหนือ มีเขตติดต่อกับแคว้นบั๊กเตรีย และบั๊กเตรียนี้เป็นภูมิลำเนาของพวกเปอร์เซีย หรืออิหร่าน ซึ่งมีความเจริญมานานแล้วอยู่มาแต่ก่อน ดังนั้นคันธารรัฐจึงได้มีอิทธิพลประตูกมนามของอินเดีย กับอาณาจักรภายนอกทางทิศตะวันตกและเอเชียภาคกลาง

ในครั้งพุทธกาล เมืองตักกศิลาเป็นราชธานีของคันธารรัฐ ปรากฏว่าเป็นเมืองอันอุดมด้วยศิลปศาสตร์และครูบาอาจารย์ จนชาวอินเดียในแคว้นอื่น ๆ นิยมไปศึกษาวิชาการกันเป็นอันมาก แม้กระนั้นกิตพระเจ้าอาเล็กซานเดอร์มหา

กษัตริย์กรีกแห่งแคว้นมาลีโดเนีย ยังสามารถแผ่เดชานุภาพเข้ามาครอบครองได้เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๑๖ แล้วกระทำการรุกรานประเทศอินเดียต่อไปจนเกือบถึงเมืองปาตลีบุตรในมคธรัฐ จึงได้เลิกทัพกลับไป

ในการเผยแผ่แสนยานุภาพของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ คราวนั้นได้เกิดศิลปแบบกรีกขึ้นในภูมิภาคนี้ด้วย ทั้งนี้เพราะพระองค์ได้ทรงแต่งตั้งแม่ทัพนายกองทำนองเป็นข้าหลวงต่างพระองค์อยู่รักษาเมืองขึ้นที่อยู่ใกล้เคียงกับคันธารรัฐ ตลอดจนแคว้นคันธารรัฐเองโดยมีเมืองบักเตรียเป็นศูนย์กลางสำหรับการปกครอง ในบรรดาเมืองขึ้นเหล่านั้น พระเจ้าอเล็กซานเดอร์ได้ทรงตั้งทหารรักษาไว้มากรวมทั้งที่เป็นชนชาติกรีกและเปอร์เซีย นับตั้งหมื่นคน และยังได้ให้นักปราชญ์นักคิดปราชญ์กรีกตั้งถิ่นฐานอยู่อีกไม่น้อย ภายหลังชนเหล่านั้นก็ผสมสายเลือดพันกับชาวพื้นเมืองเดิมสืบ ๆ มา

ถัดจากนั้นไม่นานคันธารรัฐได้ตกอยู่ในอำนาจปกครองของกษัตริย์โมริยะวงศ์แห่งมคธรัฐ กษัตริย์องค์ที่ ๓ แห่งราชวงศ์นี้ คือ พระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ. ๒๗๔-๓๓๓) เป็นผู้เผยแผ่ความรุ่งโรจน์ทั้งในฝ่ายแสนยานุภาพและธรรมานุภาพอย่างใหญ่หลวงเกือบตลอดประเทศอินเดีย ว่าในฝ่ายธรรมานุภาพพระเจ้าอโศกได้ส่งพระเถระผู้ปรีชา คือพระมัทธันติกะ ไปประกาศพระพุทธศาสนาทางคันธารรัฐโดยผ่านแคว้นกัษมีระ (แคชเมียร์) กล่าวได้ว่ามีพระภิกษุออกไปถึง ๕๐๐ องค์ และสืบมาโดยคณะสงฆ์สายนี้เองได้เป็นบ่อเกิดของพุทธศาสนิกายมหายาน อันเจริญไพศาลออกไปยังประเทศเนปาล จีน และญี่ปุ่น

เมื่อสิ้นบุญพระเจ้าอโศกแล้ว ราชวงศ์โมริยะก็เริ่มเสื่อมอำนาจลงเป็นลำดับ ในที่สุดราวถึงพุทธศตวรรษที่ ๔ คันธารรัฐก็ตกไปอยู่ในความปกครองของกษัตริย์เชื้อสายกรีกซึ่งยาดรามาจากแคว้นบักเตรีย ในระยะนี้คันธารรัฐได้ตั้งตัวเป็นอาณาจักรหนึ่ง มีพระเจ้าแผ่นดินปกครองสืบ ๆ กันมาจนถึงกษัตริย์กรีกผู้มั่งคั่งเพียงลำคณ

ในประวัติพระพุทธศาสดานองคหนึ่ง คือพระเจ้าเมนันเตอร์ ซึ่งคัมภีร์พุทธศาสดาเรียกว่า พระเจ้ามิลินท์ (พ.ศ. ๓๘๒ - ๔๓๓) ทรงตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองดังกล่าวในแคว้นคันธารวรัฐนั้นเอง พระองค์ได้ขยายอาณาเขตรุกรานลงมาทางลุ่มน้ำคงคาจนที่ลัดถึงเมืองปาตลีบุตร (ปัตนา) มหานครแห่งมคธรัฐ พระเจ้ามิลินท์ทนนชนเดิมนับถือลัทธิศาสดาของกรีก แต่ภายหลังได้ทรงปฎิวัติศานาับัญหารวมกับพระอรหันตภิกษุองค์หนึ่ง ชื่อ พระนาคเสน ดังปรากฏข้อความในคัมภีร์มิลินท์ปัญหา ในที่ลุดักปราชัยแก่พระนาคเสน จึงทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสดาประกาศพระองค์เป็นพุทธมามกะ บำรุงพุทธศาสดนิกจ้อย่างแข็งแรง ได้ทรงสร้างโบสถ์ถาวรขึ้นเป็นอันมาก และมีพระราชนิยมในการนำลัทธิกรรมของกรีกและโรมันเข้ามาประกอบงานสถาปัตยกรรมดังกล่าว

พระเจ้ามิลินท์ หรือ เมนันเตอร์สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๔๓๓ มีรัชทายาทสืบราชสมบัติต่อมาถึง พ.ศ. ๕๓๓ แล้วราชวงศ์นั้นก็ขาดสายลงโดยถูกพวกกุกุคานะ(งูยจ) รุกรานเข้ามาช่วงชิงเอาบ้านเมืองได้ พวกกุกุคานะ เป็นชาติดาดด้าชาตกรีกกับมกโกลดผสมกัน มีประมุขชื่อ กุชฎากาดพีเซด เมื่อชนครองราชสมบัติแล้วทรงพระนามว่า พระเจ้ากาดพีเซดที่ ๓ เชอถ่ายได้สืบสันตติวงศ์กันมาจนถึงพระมหากษัตริย์องค์ที่ ๔ ทรงเดชานุภาพใหญ่หลวงได้ดินแดนอินเดียไว้ในอำนาจตั้งแต่ คันธารวรัฐ กษัมีระ ปัญจาบ ตลอดจนนครปาตลีบุตร กษัตริย์องค์นี้ทรงพระนามว่า พระเจ้ากนิษกะ (พ.ศ. ๖๓๓ - ๖๔๕) ตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองปุรุชปุระ (เปชัวร์) พระเจ้ากนิษกะทรงฝึกฝั้ในพระพุทธศาสดา ดำเนินตามรอยพระเจ้าอโศกและพระเจ้ามิลินท์ถึงกับได้กระทำการสังคายนาพระธรรมวินัย ในการสังคายนาครั้งนั้นเอง พระพุทธศาสดาได้แยกเป็นนิกายใหม่ชนอีกนิกายหนึ่งซึ่งชนหลังเรียกว่ามหายานและนิกายเดิมได้รับนามว่า หินยาน พระเจ้ากนิษกะก็ทรงนิยมลัทธิกรรมของกรีกมาเจือปนกับพระพุทธศาสดาเช่น พระเจ้ามิลินท์เหมือนกัน

พุทธเจดีย์เกิดขึ้นในครั้งนี้อีกมากมาย ต่อจากพระเจ้ากนิษกะ ผู้ที่ได้เป็นรัชทายาท
ยังดำรงอำนาจใหญ่หลวงไว้ได้อีก ๒ พระองค์คือ พระเจ้าหุชกะ (พ.ศ. ๖๔๕ –
๖๗๕) และพระเจ้าวสุเทพที่ ๑ (พ.ศ. ๖๗๕ – ๗๖๕) แล้วราชวงศ์นี้ก็เสื่อมถอยลง
จนเหลืออำนาจปกครองอยู่เพียงแถบลุ่มน้ำกาบุดเท่านั้น

ดังกล่าวมาแสดงให้เห็นว่า ตั้งแต่เริ่มต้นคันธาระรัฐมีภาวะเป็นส่วนดี และ
ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลชนต่างด้าวมากกว่าจะอยู่ในอิทธิพลของชาวอินเดีย ก็ใน
หมู่มชนที่เขามารุกรานและยึดติดต่อไกลเคียงกับชาวกรีกกับชาวเปอร์เซีย หรือ
อิหร่านเท่านั้น ทงแต่ซึ่งวัฒนธรรมอันจะนำมาปลูกฝังรากฐานลงในแหล่ง
โบราณวัตถุสถานที่ที่ตรวจค้นพบจึงมีลักษณะศิลปกรรมเป็นแบบผสมระหว่างกรีก –
โรมัน เป็นส่วนใหญ่ ในปัจจุบันนักโบราณคดีจึงจัดศิลปแบบคันธาระเข้าอยู่ใน
จำพวกศิลปกรีกและโรมัน ที่เจริญรุ่งเรืองขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๖ หรือ ๗
ศิลปคันธาระดูเหมือนจะเป็นศิลปแรกเริ่มประดิษฐ์พระพุทธรูปเป็นรูปมนุษย์ ทำเกด้า
พระเกศาสูง ซึ่งภายหลังได้กลายเป็นพระเกตุมาลา และรูปพระโพธิสัตว์ก็มี
พระมัสถ์กับตกแต่งเครื่องอาภรณ์ ส่วนศิลปกรรมยุคแรกของคันธาระ อันจัดว่ามี
อายุแก่กว่าศิลปคันธาระนั้น หาปรากฏว่าได้มีการทำพระพุทธรูปกันไม่ มีแต่ทำเป็น
เครื่องหมายแทนพอให้รู้กันในเรื่องราวพุทธประวัติ เช่นตอนพระพุทธเจ้าตรัสรู้
ก็ทำแต่เพียงพุทธมัสถ์ลงกับรูปต้นโพธิ์ประกอบ หรือทำเป็นตรัสรู้ หมายถึงแทนพระ
ไตรรัตน์ คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ทั้งนี้ เพราะในประเทศอินเดียมี
ประเพณีถือกันมาแต่ก่อน ๆ ว่าไม่นิยมการสร้างรูปเคารพ

ลักษณะพระพุทธรูปของศิลปคันธาระนั้น ทรวดทรงและดวงพระพักตร์
ทำอย่างเทวรูปงาม ๆ ของกรีก มักมีอุณาโลมที่หว่างพระขนง พระเกศาทำเป็น
เส้นยาวหยัก โค้งคล้ายคลื่นและกระหม่อมมุ่นเป็นเมื่อดี ที่ทำเป็นเส้นนอย่าง
ทักษิณาวฏภูมิ พระรัศมีทำอย่างประภามณฑลเป็นวงกลมอยู่เบื้องหลังพระ

ปฤษฎางค์ ผ้าครองทำทงอย่างห่มคลุมและห่มดองจำหลักกลีบผ้าให้เห็นเหมือน
ของจริง เป็นริ้ว ๆ แฉ่นขนานกัน รุ่งแรกนิยมทำให้ดูรู้สึกคล้ายผ้าครองนั้น
หนามาก แต่รุ่งต่อมามีทำให้เห็นว่าครองผ้าบาง ๆ เพื่อแสดงทรวดทรงพระวรกาย
พระพุทธรูปปางชตฺมาธิ ทำชายจีวรอย่างปล่อยตกพื้นพระซึ่งลงมาคลุมฐานก็มี
อย่างคลุมกระชับข้อชายผ้าเดียวใต้พระซึ่งมี และดังเกิดพบทำแบบแปลกกันอีก
๒ อย่าง คือ ทำอย่างรวบชายจีวรพื้นพระฐานทง ๒ ข้างอย่างหนึ่ง กับทำอย่าง
คลุมพระฐานทง ๒ อีกอย่างหนึ่ง ทำอย่างแรกกล่าวว่าเป็นแบบเก่าแก่กว่า
อย่างหลัง พุทธบัลลังก์ทำรูปประกอบเป็นรูปสิงห์บ้าง รูปดาวกในพุทธศาสนบ้าง
จำหลักเป็นกลีบบัวบ้าง ส่วนรูปพระโพธิสัตว์ และรูปพระสาวกนั้นลักษณะฝีมือช่าง
อาจสังเกตได้ในทำนองเดียวกับพระพุทธรูปเหมือนกัน

ศิลปแบบมถุรา (พุทธศตวรรษที่ ๗-๑๖) ในระหว่างราชวงศ์คุปตะ

ปกครองกันชาวรัฐตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้ากนิษกะตลอดมาถึงรัชสมัยของพระเจ้าหุวิษกะ
เมืองมถุราที่ลุ่มน้ำยมมาเป็น นครสำคัญแห่งหนึ่งที่เป็นศูนย์กลางของศาสนาต่าง ๆ
เช่น พระพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ลัทธิฮินดู และศาสนาเชน ประติมากรใน
สมัยราชวงศ์คุปตะได้ลงมาเผยแพร่ศิลปการช่างในภูมิภาคลุ่มน้ำ แต่ได้ดัดแปลง
ลักษณะรูปประติมากรรมไปอีกแบบหนึ่ง คือ ทำพระพุทธรูปไม่ปรากฏว่ากระหม่อม
พระเกศาอย่างแบบคันธาระ และแทนที่จะทำประทับนั่งบนดอกบัว กลับทำอยู่บน
สิงห์าคันประดับด้วยรูปพระโพธิสัตว์และเหล่าอปสุรา ถ้าเป็นพระพุทธรูปยืนก็มัก
จะประดิษฐานอยู่บนหลังสิงห์หมอบ จีวรจีตรวเป็นระเบียบคลุมทงองค์ทรวดทรง
พระวรกายไม่ว่าจะเป็นพระพุทธรูปหรือรูปพระ โพธิสัตว์ของศิลปแบบมถุรา มีความ
อวบอ้วนลุ่มบวรณ์ แสดงถึงธรรมชาติแห่งลุ่มน้ำของชาวอินเดียมากกว่าที่จะเป็น
ความคิดประดิษฐ์คิดค้น ให้เห็นสภาวะของความเป็นจริงตามลักษณะของเชื้อชาติ
เป็นอย่างยิ่ง ที่น่าสังเกตคือพระอุระของพระพุทธรูปสมัยนี้คล้ายกับของลัทธิเพ็ค

ศิลป์แบบอมรวดี (พุทธศตวรรษที่ ๗-๑๐) ขณะที่ศิลปแบบคันธาระกับศิลป

แบบมถุรากำลังเจริญรุ่งเรืองอยู่ในอินเดียเหนือ ทางอินเดียใต้ก็มีศิลปสกุลหนึ่ง
เกิดขึ้นแหล่งกำเนิดศิลปสกุลนี้ คืออาณาจักรอันธระ (ปัจจุบันเรียก ไฮเดราบัด)
ซึ่งเดิมตั้งนครหลวงอยู่ที่เมืองอมรวดีบนฝั่งแม่น้ำกฤษณาตอนล่าง ภายหลังย้ายไป
ตั้งอยู่ที่เมืองประติษฐาน (หรือไปธนะ) บนฝั่งแม่น้ำโคธาวารีตอนบน แคว้นแคว้นนี้
เคยขึ้นอยู่กับมคธรัฐโดยพระเจ้าพินทุฑาร ผู้เป็นพระราชบิดาของพระเจ้าอโศก
มหาราช มาได้เมื่อราว พ.ศ. ๒๖๓ ในรัชสมัยของพระเจ้าอโศก ก็ได้ทรง
เผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้ามาเจริญเป็นพื้นฐาน ครั้นพระองค์สิ้นพระชนม์แล้ว
ศัวิตุกะ หรือ ศัวิมุกะ ซึ่งพระเจ้าอโศกตั้งไว้เป็นผู้ครองอันธระรัฐไม่ยอมขึ้นแก่
มคธรัฐอีกต่อไป ประกาศตนเป็นกษัตริย์ เรียกว่าราชวงศ์ศาคตวาหนะมีอำนาจ
ปกครองแคว้นนี้ตั้งแต่ พ.ศ. ๓๒๓ ถึง พ.ศ. ๗๗๘ ซึ่งเดิมตั้งนครหลวงอยู่ที่เมืองอมรวดี
บนฝั่งแม่น้ำกฤษณาตอนล่าง ภายหลังย้ายไปตั้งอยู่ที่เมืองประติษฐาน (หรือ
ไปธนะ) บนฝั่งแม่น้ำโคธาวารีตอนบน เนื่องด้วยพระพุทธศาสนามีรากฐาน
เจริญอยู่ในดินแดนภาคใต้ ซึ่งตอนเหนือมีแคว้นอันธระ เป็นต้นมาแต่สมัยพระเจ้า
อโศกมหาราช ในระยะเวลาแห่งราชวงศ์ศาคตวาหนะจึงมีพุทธเจดีย์สร้างประติษฐาน
อยู่หลายแห่ง เช่นที่ นาสิก, ทัณจี และอมรวดี เป็นต้น กษัตริย์องค์ที่ ๓ แห่ง
ราชวงศ์นี้ทรงนาม พระเจ้าศาคตกานี มีอำนาจมาก ดูเหมือนจะเป็นกษัตริย์พระองค์
นั่นเองที่ทรงตั้งศักราชอย่างหนึ่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๖๒๒ เป็นศักราชที่ปรากฏนิยมใช้ใน
ศิลาจารึกซึ่งพบในประเทศไทย, ชวา และกัมพูชา เป็นต้น เรียกกันโดยทั่วไปว่า
“มหาศักราช” ตามเกณฑ์มีอายุอ่อนกว่าพระพุทธศักราช ๖๒๓ ปี และระยะนี้ศิลป
แบบคันธาระ กับแบบมถุรา คงจะแพร่หลายเข้ามาเป็นแบบอย่าง จึงเกิดศิลปขึ้นอีก
สกุลหนึ่ง ซึ่งกำหนดเรียกกันว่าศิลปแบบอมรวดี ตามชื่อนครหลวงของอาณาจักร
อันธระ ว่าโดยลักษณะพระพุทธรูปศิลป แบบอมรวดี เป็นแบบเริ่มแรกของความคิด

ประดิษฐ์ทั้งในทรวดทรง จีวรครอง เม็ดพระศก และเกตุมาลา กล่าวคือศิลปทั้งลักษณะจริงตามธรรมชาติที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธรูปแบบมอราเลียเกือบทั้งต้นนั้น ศิลปการร่างพระพุทธรูปของอมรวดี จึงจัดเข้าในการเริ่มแรกของศิลปตามอุดมคติ (Idealistic art)

ศิลปแบบคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๓๐-๓๒) นับตั้งแต่พระเจ้าอโศกมหาราชขึ้นพระชนม์แล้วมาจนถึงราว พ.ศ. ๘๐๐ ดินแดนทางลุ่มแม่น้ำคงคา ซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางวัฒนธรรมของอินเดีย ได้เสื่อมถอยความสำคัญทางการเมือง ไม่มีอำนาจทางการเมืองปกครองอย่างใด จนถึงราว พ.ศ. ๘๓๓ จึงกลับตั้งตมช่อเลี้ยงขึ้นใหม่ โดยมีเชื้อสายผู้ครอบครองนครราชคฤห์ ตั้งตัวเป็นกษัตริย์ทรงนาม พระเจ้าศรีคุปต์ต่อมาอ้างอำนาจของกษัตริย์ราชวงศ์กุคานะสืบขึ้นไป ต่อมาถึง พ.ศ. ๘๕๑ ราชันดตาของพระเจ้าศรีคุปต์ได้ครองราชสมบัติทรงนาม พระเจ้าจันทรคุปต์ที่ ๑ ตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองปาตลิบุตร ในมคธรัฐ มีอำนาจแผ่ปกครองราชคฤห์, โกศล และแคว้นเบงกอล ดับมาถึงสมัยราชโอรสได้เป็นกษัตริย์ทรงนามพระเจ้าสมุทคุปต์ยกทัพไปตีแคว้นทักสิณ และต่อมาราว พ.ศ. ๘๕๓ มีกษัตริย์ออกองค์หนึ่งทรงนาม พระเจ้าจันทรคุปต์ที่ ๒ รุ่งเรืองอำนาจ ตีได้แคว้นมาถละ, กุชวัฏ และดินชู กษัตริย์ราชวงศ์คุปต์ได้ย้ายราชธานีหลายครั้ง ในชนแรกตั้งนครหลวงอยู่ที่เมืองปาตลิบุตรภายหลังมาตั้งที่ราชคฤห์ ต่อมาก็ย้ายไปตั้งอยู่ที่โกธัมปี เมืองโกธัมปีปรากฏว่าเป็นเมืองที่เหมาะสมสำหรับตั้งราชธานี เพราะเป็นศูนย์กลางระหว่างเขตดินชูกับเบงกอลและเป็นที่ ๆ จะปกครองแคว้นมาถละกับทักสิณได้ง่าย แต่ราชวงศ์นี้ก็ยังไม่พอพระทัย ยังย้ายต่อไปอยู่เมืองพาราณสี, อุชเชนี, เจตี และฉัณฐิราชวงศ์คุปต์มีความเจริญรุ่งเรืองสูงสุดในสมัยพระเจ้ากุमारคุปต์ ราว พ.ศ. ๘๘๐ และภายหลัง พ.ศ. ๙๐๒๐ แล้วก็เริ่มเสื่อมถอยอำนาจลง โดยถูกพวกฮั่นเอฟตาไลต (หรือฮั่นซาดกัเรียก) ซึ่งมีเชื้อสายเป็นตุรกีอยู่ในแดนบัลแกเรียเข้ามารุกรานอาณาเขต

ศิลปกรรมของอาณาจักรมอญในสมัยราชวงศ์คุปตะเริ่มเจริญรุ่งโรจน์ขึ้นแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๐ และเป็นที่ยอมรับนับถือกันว่ามีค่าสูงสุดในงานศิลปกรรมโบราณของอินเดีย บรรดาสถาปัตยกรรมทางพระมหากษัตริย์หรือบ้านเมือง (Secular art) ของอินเดียสมัยโบราณไม่ได้สร้างด้วยถาวรวัตถุ มาสร้างเป็นการถาวรเมื่อพวกฮินดูเข้ามาในอำนาจแล้ว ปุชนิยมสถานต่าง ๆ นิยมตกแต่งประดับประดาด้วยงานประติมากรรม กษัตริย์ราชวงศ์คุปตะนับถือทำนุบำรุงทั้งพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ ทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนายิ่งเต็มที่ ฉะนั้นศิลปการสร้างพระพุทธรูปในสมัยนี้จึงกระทำกันอย่างแพร่หลาย ศิลปินสมัยคุปตะนิยมให้การวางท่าของพระหัตถ์แตกต่างกับของลัทธิอื่น ๆ เป็นพิเศษ ทำจีวรบางแนบเนื้อ ให้เห็นทรวดทรงอันงามของพระพุทธรูป ไม่เป็นอย่างแบบคันธาระ หรือมถุรา แต่เป็นแบบความคิดตามอุดมคติของชนจนบรรลุดังขึ้นเป็นแบบฉบับแห่งชาติ (National style) เช่นเดียวกับพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยของเรา ศิลปของสมัยคุปตะแผ่อิทธิพลไปทั่วอินเดียและดินแดนเพื่อนบ้านทั้งทางเหนือทางใต้ อาทิ เช่นประเทศเนปาล, ชิบะ, ชวา และประเทศไทยในปัจจุบันนี้ เป็นต้น

ศิลปแบบหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๕) หลังจากกษัตริย์ราชวงศ์คุปตะเสื่อมอำนาจไปโดยการรุกรานของพวกฮั่นเอฟตาไลต์ มีนครน้อยเมืองหนึ่งชื่อชานิดัวร์ อยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำยมนา มีเจ้าผู้ทรงครองนครทรงนาม ประภากร ได้พยายามต่อสู้พวกฮั่นอย่างเข้มแข็ง พระเจ้าประภากรมีโอรส ๒ องค์ องค์ใหญ่ทรงพระนาม ราชวรชัณ องค์น้อยทรงพระนาม หรรษวรชัณ แต่เรียกกันโดยมากว่า ลีลาทิตย เจ้าราชวรชัณถูกพระเจ้าแผ่นดินแคว้นเบงกอลฆ่าตายในสงคราม เจ้าลีลาทิตยได้ครองราชสมบัติสืบต่อจากพระราชบิดา (พ.ศ. ๑๑๔๘-๑๑๘๑) ทรงตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองกาโนจี ทำสงครามมีชัยชนะกษัตริย์แคว้นเบงกอลเป็นการแก้แค้นแทนพระเชษฐา และแผ่อำนาจออกไปตลอดประเทศอินเดียภาคเหนือ แคว้นแคว้น

ต่างๆ ในอินเดียภาคเหนืออมรปุระของเดชานาภาพของพระองค์ เช่นครั่งดำยวราชวงศ์
คุปตะเจริญรุ่งโรจน์ พระเจ้าดีลิตาทิยทรงเลื่อมใสนับถือทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา
ลัทธิมหายาน ศิลปกรรมทมิฬในระยนี้ยังคงดำเนินรอยตามศิลปะแบบคุปตะ แต่มี
ลักษณะแสดงออกซึ่งอำนาจราชศักดิ์ จึงดูกระด้างไม่นุ่มนวลเหมือนศิลปะแบบคุปตะ
แท้ ๆ ทางการโบราณคดีจึงกำหนดเรียกเป็นอีกอย่างหนึ่งว่า ศิลปะแบบหลังคุปตะ
(Post - Gupta) ในแผ่นดินพระเจ้าดีลิตาทิยระหว่าง พ.ศ. ๑๑๗๓ - ๑๑๙๓ พระ
ภิกษุจีน ชื่อ เหียนจั้ง (ถังซัมจั๋ง) ได้จาริกไปสืบพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย
และพักคดดอกพระธรรมคัมภีร์อยู่ที่มหาวิทยาลัยนาถันทาเป็นเวลาถึง ๕ ปี หลังจาก
สิ้นราชวงศ์ชานตีวาร์ มีเจ้าเชื้อสายวงศ์อื่นได้เป็นใหญ่ปกครองดินแดนที่เคยเป็น
อาณาจักรมคธอยู่สืบมาจนถึงราว พ.ศ. ๑๕๔๗ พวกคุรุซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่แถบภูเขา
อาฟกานิสถาน และนับถือศาสนาอิสลามได้เริ่มรุกรานเข้ามาเรื่อย ๆ จนถึง
พ.ศ. ๑๗๓๖ พวกอิสลามก็มาจกปกครองบ้านเมืองตลอดลุ่มแม่น้ำคงคาทั้งหมด

ศิลปะแบบปาละ (พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕) ขณะที่ราชวงศ์ชานตีวาร์สิ้นสุดลง
และมีราชวงศ์อื่นเป็นเจ้าปกครองดินแดนมคธรัฐตลอดมาจนพวกนับถือศาสนาอิสลาม
รุกรานเข้าไปเป็นใหญ่ครอบครองบ้านเมืองนั้น มีอาณาจักรหนึ่งอยู่ถัดมาทาง
ตะวันออก ไม่ถูกรุกรานจากพวกอิสลาม และยังมีนับถือพระพุทธศาสนาอยู่จนกระทั่ง
ถึง พ.ศ. ๑๗๔๕ อาณาจักรนี้ คือ เบงกอล มีกษัตริย์ราชวงศ์ปาละปกครองอยู่ตั้งแต่
พ.ศ. ๑๓๕๘ จนถึง พ.ศ. ๑๖๐๓ แล้วจึงเปลี่ยนกษัตริย์วงศ์ใหม่ คือ ราชวงศ์เสนะ
ครองสืบต่อมาจนถึง พ.ศ. ๑๗๔๕ (ระยะนี้แบ่งเรียกว่าศิลปะแบบปาละ-เสนะ) ก็
สิ้นสุดลงโดยถูกพวกนับถือศาสนาอิสลามรุกรานเหมือนอาณาจักรอื่นในปี พ.ศ. ๑๗๔๕
นั่นเอง เป็นปีที่พระพุทธศาสนามาเสื่อมสูญไปจากประเทศอินเดีย ในสมัยราชวงศ์ปาละ-
เสนะ การนับถือพระพุทธศาสนามาได้เกิดลัทธิขึ้นใหม่อีกลัทธิหนึ่ง เรียกว่า ลัทธิตันตระ
เป็นลัทธิที่ทกลายมาจากพุทธศาสนาลัทธิมหายานเจือปนด้วยคติในลัทธิฮินดู เกิดมีการ

นับถือบูชาชายาของพระโพธิสัตว์ การใช้คาถาเวทมนต์ต่าง ๆ นับถือบูชาพระอาทิ
 พุทธเจ้า ว่าเป็นพระพุทธรูปผู้สร้างโลกและทำรูปประติมากรรมสำหรับเคารพ เป็น
 พระพุทธรูปทรงเครื่อง แบบอย่างการช่างในยุคราชวงศ์ถังประติมากรรมและ
 สถาปัตยกรรมทำสืบต่อจากศิลปะแบบคุปตะ และหลังคุปตะ แต่เนื่องด้วยมีการเจือปน
 กันระหว่างลัทธิมหายานกับลัทธิฮินดู จึงทำให้ลักษณะงานของพุทธศิลป์ไม่งาม
 บริสุทธิ์เรียบ ๆ อย่างคติหินยาน คือ นิยมตกแต่งอย่างอลังการ ทำให้เสียความ
 ประสงค์กลมกลืนของทรวดทรงแลตรงรังเกียจไป อย่างไรก็ดี ลักษณะของพระพุทธรูป
 แบบปาละส่วนใหญ่มีทรวดทรงนอกเหนือแบบคุปตะ แต่จิตรกรรมแบบเนปาลของ
 พระพักตร์เข้มคม นาสิกงุ้ม พระเนตรครึ่งหลับแสดงอาการภาวนา พระขนงกับ
 พระโอษฐ์ยิ้มขอบคม ศิลปะปาละ - เถื่อน มีความเจริญสูงสุดในระหว่าง
 พุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๘ และได้ให้อิทธิพลแก่ทิเบต, เนปาล และแคว้นโอริสสา
 ทางใต้ของอินเดียด้วย

ศิลปกรรมในลังกา

ในคราวเดียวกันกับที่พระเจ้าอโศกมหาราชจัดตั้งพระมณฑปนันทิเกเรไป
 ประกาศพระพุทธศาสนาทางคันธาระรัฐในภาคเหนือ ก็ได้จัดตั้งพระมณฑปนันทิเกเร
 และพระนางสังฆมิตตาเถรี ราชบุตรราชธิดาของพระองค์พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์
 อีกหลายองค์ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเกาะลังกา ดมัยแผ่นดินพระเจ้าเทวาน
 นัมปิยติศ และครั้นนั้นพระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ
 ไปถวายด้วย พระเจ้าเทวานัมปิยติศได้ทรงสร้างสถูปเป็นที่บรรจุพระธาตุฐาน
 พร้อมทั้งสร้างวิหารและที่พักสงฆ์ในบริเวณใกล้เคียงพระสถูป สถูปนั้นมีนาม
 เรียกว่า อุปาราม หลังจากพระเจ้าเทวานัมปิยติศสวรรคตแล้ว พระอนุชาทรง
 นามว่า อุตติยะ ได้ขึ้นครองราชสมบัติ พระมณฑปนันทิเกเรกับพระนางสังฆมิตตาเถรี
 ได้เข้าสู่พระนิพพานในแผ่นดินนี้ พระเจ้าอุตติยะ ครองราชย์อยู่ได้ ๓๐ ปีสิ้นพระชนม์

พระเจ้ามหาธีระ ผู้เป็นพระอนุชาได้สืบราชสมบัติต่อมา นับแต่เป็นต้นมาประเทศ
 ดังกล่าวเริ่มมีระดํารายด้วยภัยสงครามทั้งภายในและภายนอกประเทศ สงคราม
 ภายในนั้นเกี่ยวกับการแย่งราชสมบัติระหว่างราชวงศ์ สงครามภายนอกเกี่ยวกับ
 รบพุ่งกับพวกทมิฬ ซึ่งอยู่ในอินเดียตอนใต้ จนเป็นเหตุให้ดังกล่าวแบ่งออกเป็น ๒
 อาณาจักร คือ อาณาจักรราชรัฐตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเกาะลังกา
 มีเมืองอนูราชปุรีเป็นนครหลวง และอาณาจักรโรหนะรัฐ อยู่ทางทิศตะวันออก
 เฉียงใต้ของเกาะลังกา มีเมืองมาคะมะเป็นนครหลวง ในราว พ.ศ. ๓๓๘ กษัตริย์
 ทมิฬ ทรงนามพระยาเอพาระ นับถือลัทธิฮินดู ยกกองทัพจากแคว้นโจฬเข้ามาตี
 ได้อาณาจักรราชรัฐ บรรดาประชาชนที่นับถือพระพุทธศาสนามากันอพยพหลบไป
 อยู่ทางอาณาจักรโรหนะรัฐ ซึ่งมีพระเจ้ากาะวระนดิศเป็นกษัตริย์ปกครอง เมื่อ
 พระยากาะวระนดิศสวรรคตแล้ว ราชโอรสได้ครองราชสมบัติทรงนามว่า พระ
 เจ้าทุสสุคามินี ทรงยกกองทัพไปกระทำการยุทธ์หัดกับพระยาเอพาระมีชัยชนะที่ใกล้
 เมืองอนูราชปุรี จึงรวมอาณาจักรราชรัฐกับโรหนะรัฐเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน
 และทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสดาเจริญรุ่งเรืองขึ้น ในแผ่นดินนี้ได้สร้างสิ่งมีชื่อเดียว
 ใจคือ โถหะปราชัท บัจจุบันเหลือแต่ซากปรักหักพังเท่านั้น ต่อจากพระเจ้า
 ทุสสุคามินีกษัตริย์ที่นับถือและได้พระทัยในพระพุทธศาสดาตลอดมาจนถึงแผ่นดิน
 พระเจ้าอฏฐคามินิได้เสวยราชย์เมื่อ พ.ศ. ๔๒๘ ครองราชสมบัติได้ ๗ เดือน ถูกพวก
 ทมิฬเจ็ดคนยกทัพมาโจมตีเมืองอนูราชปุรี พระองค์ต้องพาพระมเหสีหลบหนีจาก
 ราชธานีไปหลบซ่อนอยู่ทางเขตมลายประเทศเป็นเวลาดัง ๑๔ ปีเศษ จึงทรงรวบรวม
 กำลังกองทัพยกขึ้นมาปราบปรามพวกทมิฬ ซึ่งเอาราชสมบัติคืนได้ กษัตริย์พระองค์
 นั้นทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสดาเป็นอย่างดี ได้สร้างพระวิหารเจดีย์หลายแห่ง เช่น
 อภยครุวิหาร เป็นต้น หลังจากพระเจ้าอฏฐคามินิสิ้นพระชนม์แล้วมีกษัตริย์สืบ
 ราชสมบัติต่อ ๆ มาหลายองค์โดยไม่มีเหตุการณ์สำคัญอย่างใด จนถึงแผ่นดิน
 พระเจ้ามหาเธน (พ.ศ. ๘๘๘ - ๘๘๕) พระองค์เลื่อมใสในพระพุทธศาสดาตั้ง

มหายานโดยการชักนำของพระภิกษุสังฆมิตรแห่งคณะภิกษุวิहार ทำเอาลัทธิ
เถรวาท หรือหินยานเลื่อมโทรมลงสักหนึ่ง จนเป็นเหตุเกือบเกิดชนบทขึ้นจึงกลับ
พระทัยตั้งเสริมพระภิกษุสงฆ์ในลัทธิหินยาน บ้านเมืองจึงสงบเรียบร้อยมาตลอด
พระชนมายุ ราชโอรสของพระเจ้ามหาเสนได้เป็นกษัตริย์ทรงนามพระเจ้าเกียรติ-
ศรีเมฆวรรณ (พ.ศ. ๘๔๕ - ๘๗๓) และทรงได้พระทันตธาตุ คือ พระเขี้ยวแก้ว
จากเมืองทันตปุรีในแคว้นกัถิงครรัฐไปประดิษฐานไว้ในประเทศลังกามือ พ.ศ. ๘๕๔
ต่อมาถึงแผ่นดินพระเจ้ามหานาม (พ.ศ. ๘๕๓ - ๘๗๖) มีเหตุการณ์สำคัญทาง
พระพุทธศาสนา ๒ เรื่องคือ พระพุทธโฆษาจารย์ ชาวเมืองพุทธคยาในมคธรัฐได้
ไปแปลถรรพคถาซึ่งเป็นภาษาสิงหลกลับเป็นภาษามคธ และแต่งหนังสือขึ้นใหม่
ในภาษามคธหลายเรื่อง เช่นคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นต้นเรื่องหนึ่ง พระภิกษุจีน ชื่อ
ฟาเหียนซึ่งจาริกไปสืบทพระพุทธานุชาในประเทอื่นเดียระหว่ง พ.ศ. ๘๕๒ - ๘๕๗
ได้โดยเข้าไปประเทศลังกาอีกเรื่องหนึ่ง พระภิกษุฟาเหียนได้บันทึกจดหมายเหตุเกี่ยว
กับประเทศอินเดียและลังกา ไว้เป็นประโยชน์ความรู้แก่นักศึกษาค้นคว้าในปัจจุบัน
เป็นอันมาก ดัชนีรัชกาลพระเจ้ามหานามแล้วมีช้านาน ประเทศลังกาก็ตกอยู่ใน
อำนาจการปกครองของพวกทมิฬอีก แม้จะมีกษัตริย์ชาวลังกากอบกู้อิสรภาพได้
ก็ชวระยะหนึ่ง ๆ ในที่สุดถึงราว พ.ศ. ๑๒๗๒ ต้องย้ายราชธานีจากเมืองอนูราชปุรี
ไปตั้งอยู่ที่เมืองโปด้นนระ ความเป็นไปของบ้านเมืองเกิดศึกบ้างมีความสงบสุขบ้าง
สืบมาจนถึงราว พ.ศ. ๑๕๖๐ เศษ กองทัพทมิฬแห่งอาณาจักรโจพยกข้ามมาได้
อาณาจักรราชรัฐตอนเหนือของเกาะลังกาเป็นเมืองขึ้น กษัตริย์โจพเป็นพวกนัถือ
ลัทธิฮินดู เมื่อเมืองอนูราชปุรีซึ่งเป็นพินฐานของพระพุทธศาสนาในลังกาทกอยู่ใน
การปกครองของชนพวกนี้ พระพุทธศาสนามักต้องเลื่อมโทรมลงอีกวาระหนึ่งเป็น
เวदानานเกือบครึ่งศตวรรษ ในยุคนี้เกาะลังกาได้แตกแยกเป็นสามแคว้น คือ แคว้น
ราชรัฐอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรโจพ แคว้นโรหนะ และแคว้นมถยรัฐ

ซึ่งมีชนชั้นผู้ปกครองชาวตั้งกาเป็นหัวหน้า ครั้นต่อมาได้เกิดการสู้รบระหว่างแคว้น
 ไทหนะกับมลายรัฐ ปรากฏว่ามลายรัฐเป็นฝ่ายมีชัยชนะ รวมเอาแคว้นไทหนะไว้ใน
 ความปกครองเดียวกัน ประจวบเหมาะแก่ระยะนั้นพระเจ้าอาชริราเซนทร์แห่งอาณาจักร
 ใจพัตถ์พระชนม์ถึง อาณาจักรใจพัตถ์เคยมีอำนาจแข็งแกร่งเกิดแตกแยกเป็น
 หลายหัวเมือง แม้แคว้นราชรัฐเองก็ได้แยกออกเป็นแคว้นอิสระ ทางฝ่ายแคว้น
 มลายรัฐซึ่งมีผู้ปกครองที่เข้มแข็งแล้วก็ฉวยโอกาสยกกำลังเข้าปราบปรามพวกใจพัตถ์
 ปกครองราชรัฐลงทันที แล้วสถาปนาตนเองเป็นกษัตริย์ปกครองประเทศตั้งกา มี
 พระนามว่า พระเจ้าวิชัยพาหุศิริรังษโพิ (พ.ศ. ๑๖๑๕ - ๑๖๖๙) ตั้งราชธานีอยู่ที่
 เมืองโปตันนระ ภายหลังที่จัดการภาระกิจทางบ้านเมืองเรียบร้อยแล้ว พระเจ้าวิชัย-
 พาหุศิริรังษโพิก็เร่งรีบฟื้นฟู พระพุทธศาสนาที่เสื่อมโทรมไปเป็นเวลานานร่วมครึ่ง
 ศตวรรษ โดยขอพระภิกษุสงฆ์ในอารมณะประเทศไปทำการอุปสมบทแก่ชาวตั้งกา
 อันอารมณะประเทศนี้มีคำฉันษฐานกันว่าจะอยู่ในประเทศพะม่า (ยุคนี้เป็น
 ปลายแผ่นดินพระเจ้าอินรฆามังฉ่อ กรุงพุกาม) ดักรัฐกาลพระเจ้าวิชัยพาหุศิริรังษ-
 โพิแล้วมีขามินาน ประเทศตั้งกาเกิดความไม่สงบราบรืนจนแตกแยกกันเป็นสาม
 แคว้นแคว้นอีกครั้งหนึ่ง ต่างแยกกันปกครองเรื่อยมาจนถึงแผ่นดินพระเจ้าปรักรมพาหุ
 (พ.ศ. ๑๖๙๖ - ๑๗๒๙) จึงทรงปราบปรามรวมเข้าอยู่ในความปกครองเดียวกันได้
 กษัตริย์พระองค์นี้โปรดให้ทำดั่งคายนาพระธรรมวินัย รวบรวมพระสงฆ์ที่มีวัตร
 ปฏิบัติแบ่งแยกกันเป็นหลายลัทธิหลายคณะเข้าเป็นนิกายเดียวกันจนมีระเบียบแบบ
 แผนปรากฏเกียรติก่อนแพร่หลายมาเป็นแบบฉบับในดินแดนประเทศพะม่า ประเทศ
 ไทยและกัมพูชาในชั้นหลังต่อมา ดังกานี้เห็นจะมีกรรมดลบันดาลอยู่อย่างหนึ่ง
 คือความปกติสุขทั้งทางอาณาจักรและพุทธจักรขึ้นอยู่กับบุญญาธิการของพระมหา-
 กษัตริราชเพียงชั่วระยะเวลาพระองค์หนึ่งๆ ฉะนั้น พอดัณพระบรมมหาราชวังของพระเจ้าปรั-
 กรมพาหุถึงใน พ.ศ. ๑๗๒๙ ต่อมาไม่อีกก็ก็ตกอยู่ในภาวะจราจตแย่งชิงราชสมบัติ

กันชนอีก จนเป็นเหตุให้พระยามาฆะชาวกถึงครุฑยกกองทัพมาตีประเทศลังกาได้ใน พ.ศ. ๑๗๕๗ และครอบครองราชสมบัติอยู่ ณ เมืองโปตันนรุวะ เดิมพระนามว่า พระยาากาถึงคิรัชยาหุ โดยเหตุที่กษัตริย์นับถือลัทธิฮินดู กิจกรรมทางพระพุทธศาสนามักถูกทำลายลงอย่างน่าสังเวชอีก ในสมัยเมื่อพระยาากาถึงคิรัชยาหุ ครอบครองอยู่ในราชรัฐนั้น ทางมลยรัฐมีเชื้อราชวงศ์ลังกาปกครองเป็นอิสระอยู่ที่เมืองทัมพนียะ มีพระนามว่า พระเจ้าวิชัยพาหุที่ ๓ (พ.ศ. ๑๗๗๘ - ๑๘๐๘) เกรงว่าหลักฐานในพระพุทธศาสนามีพระไตรปิฎกเป็นต้น ซึ่งอยู่ ณ ราชธานีเดิมในราชรัฐจะเสื่อมสูญหมด จึงโปรดให้ชุมนุมพระสงฆ์กระทำสังคายนาพระธรรมวินัยไว้เป็นหลักฐาน การกระทำสังคายนาคราวนี้แม้จะมีลัทธิพระธรรมวินัยเป็นอยู่ด้วยกัน แต่มีเค้ามูลว่าระเบียบวินัยแยกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายคามวาสี ซึ่งนิยมเล่าเรียนทางคัมภีร์พระพจนหนึ่ง ฝ่ายวันวาสี ซึ่งนิยมเล่าเรียนทางคัมภีร์นาคพระพจนหนึ่ง ต่อมาถึงแผ่นดินพระเจ้าปณทิปติปรกกรมพาหุที่ ๓ (พ.ศ. ๑๘๐๘ - ๑๘๔๕) ซึ่งเป็นโอรสของพระเจ้าวิชัยพาหุที่ ๓ ทรงรวบรวมกำลังยกขึ้นไปตีเมืองโปตันนรุวะได้คืนจากพวกกษัตริย์นับถือลัทธิฮินดู และทรงจัดทำสังคายนาพระพุทธานุสาวติอีกครั้ง (นับเป็นสังคายนาในประเทศลังกาครั้งที่ ๖ ได้ลอบพบว่ามีเมืองนครศรีธรรมราชมีการจัดตั้งสังฆคณะลังกาป่าแก้ว คือฝ่ายวันวาสีหรืออรัญญวาสีเช่นอย่างขำเมอราว พ.ศ. ๑๘๑๕)

รวมความตามที่ได้กล่าวมาแล้ว เมื่อแรกพระพุทธศาสนามาเข้าไปประดิษฐานในลังกานั้น มีราชธานีอยู่ที่เมืองอนูราธปุระในอาณาจักรราชรัฐตอนเหนือของเกาะลังกา ต่อมาถูกพวกทมิฬซึ่งนับถือลัทธิฮินดูบุกรุกย่ำต้องย้ายไปตั้งนครหลวงอยู่ที่เมืองโปตันนรุวะทางใต้ของอาณาจักรราชรัฐ ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๔ เปลี่ยนเป็นตั้งเมืองทัมพนียะในอาณาจักรมลยรัฐทางตอนใต้ของเกาะลังกาเป็นราชธานีตลอดระยะเวลาเหล่านี้มีพระพุทธรูปศิลปะแบบต่าง ๆ เกิดขึ้น คือ

ศิลปลังกาแบบอนูราชปุระ (พุทธศตวรรษที่ ๘ - ๑๐) ระยะเริ่มแรกมีอิทธิพลของศิลปแบบอมรวดีอยู่มาก ที่เห็นได้เด่นชัด คือท่าหม่อมทอง จีวรเป็นรั้ว ม้วนชายจีวรเป็นลูกบวบพาดพระกรซ้าย ขอบจีวรตอนล่างแฉกคู่ขนานข้างหน้า ระยะหลังระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๐ - ๑๓ มีอิทธิพลของศิลปแบบคุปตะอยู่มาก พระพุทธรูปขนาดใหญ่ซึ่งจำหลักหินหม่อมจีวรเรียบ ๆ ไม่มีรั้ว ฝีมือช่างแสดงออกถึงลักษณะเชื้อชาติโดยสมบูรณ์ จัดเป็นแบบฝีมือช่างชั้นสูง หรือแบบฉบับแห่งชาติได้

ศิลปลังกาแบบโปลันนุระ (พุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๒๐) ลักษณะศิลปยังคงทำสืบเนื่องมาจากแบบอนูราชปุระ สร้างด้วยหินและอิฐขนาดมหึมาทั้งขนาดเท่าคนและใหญ่กว่าคน พระพุทธรูปที่สร้างด้วยสัมฤทธิ์เริ่มมีรั้วเป็นเปลวแบนด้านบน พระเศวตมาลา ต่อจากระยะนี้ไปแล้วศิลปลังกาทกอยู่ในความเสื่อม ลักษณะพระพุทธรูปมักไม่มีชีวิตจิตใจจีวรก็มักทำเป็นรั้วตะเขยตื้นจนกลายเป็นแบบประเพณี

ศิลปกรรมในประเทศไทย

ศิลปะแบบทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๘) โบราณวัตถุสถานที่และศิลปวัตถุเนื่องในพระพุทธศาสนาตรวจพบว่าเป็นของสร้างในดินแดนประเทศไทยทุกวันนี้มีอายุเก่าแก่ที่สุดเป็นจำพวกที่มีฝีมือการช่างคล้ายศิลปแบบคุปตะในอินเดีย หากมีลักษณะแบบอย่างที่น่าจะมีอายุสูงขึ้นไปกว่านั้นยังเป็นของคลุมเคลืออยู่ เช่นรูปและลวดลายจำหลักทพระธาตุเจดีย์นครพนม ของโบราณที่มีลักษณะอย่างศิลปแบบคุปตะนั้นกำหนดเรียกกันว่าศิลปแบบทวารวดี ชื่อ “ทวารวดี” นั้นนักโบราณคดีท่านต้นนิษฐานเทียบตามชื่อ คุยล่อพัตติ, คุยล่อปอติ, โตโลโปตี ซึ่งมีปรากฏในจดหมายเหตุของพระภิกษุจีน ๒ องค์ คือ พระภิกษุเหียนจิ่ง (ถึงซัมจิ่ง) และพระภิกษุฮงจิ่ง สำหรับจดหมายเหตุของพระภิกษุเหียนจิ่งซึ่งเดินทางไปถึงพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียระหว่าง พ.ศ. ๑๑๗๒ - ๑๑๘๘ โดยทางบกผ่านแคว้นคันธาระทั้งขาไปและกลับ บันทึกไว้เมื่อท่านไปถึงแคว้นลัมทัต (เป็นแคว้นเล็ก) อยู่ริมแม่น้ำจิตตะกองฝั่งเหนือ ว่า

“ทิศตะวันออกเฉียงเหนือจากนี้ไปตามฝั่งทะเลพันภูเขาและหุบเขาไปแล้วมีแคว้นชิตหัตตาต้อ (Shih - li - ch'a - ta - lo = ศรีเกษตร) ถัดไปทางตะวันออกเฉียงใต้ตอนปากอ่าว เรียกว่า แคว้นเกี่ยมมอดังเกีย (คามลังกา) ต่อจากนี้ไปทางทิศตะวันออก เรียกว่า แคว้นโตโลโปตี (To - lo - po - ti) ต่อไปทิศตะวันออก คือ แคว้นอเชียนาโปัด้อ (I - shang - na - pu - lo = อิศานปุระ) ต่อขึ้นไปทางทิศตะวันออก คือ แคว้นม่อฮอเจียมปอ (Mo - ho - chan - po = มหาจามปา) ซึ่งเรา (ชาวจีน) เรียกว่าหลินยี (Lin - i) ถัดไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ (ฉบับชำระประวัติว่า ทิศตะวันตก) เป็นแคว้นเย่นโมน่า

(Yen - mo - na = ยมนทวีป) ในดินแดน ๖ แคว้น^๕การเดินทาง
ลำบากจะต้องผ่านภูเขาและห้วยธาร แม้ (พระภิกษุ^๕เหียนจิง) จะมีได้
ไปถึงก็จริง แต่พอทราบขนบธรรมเนียมและชอบเขตอาณาจักร^๕
จุดหมายเหตุของพระภิกษุ^๕จิง ซึ่งเดินทางไปประเทศอินเดียระหว่าง พ.ศ.
๑๒๑๔ - ๑๒๓๖ โดยทางเรือดำเินผ่านทะเลจีน และไปถึงแคว้นล่มตัตเหมื่อนกัน
กล่าวว่

“ ดินแดนทางตะวันออกของมหาวิหารนาถันทา (ใกล้เมืองราชคฤห์)
ไกลออกไป ๕๐๐ โยชน์ เรียกว่า บัจฉันตประเทศฝ่ายตะวันออก ณ ที่สุด
(เขตแดน ?) ถึงเทือกภูเขาดำใหญ่ (The Great Black Mountain)
ซึ่งอาจเป็นพรมแดนฝ่ายใต้ของตฺรพัน (T'u fan = ซิบต) กล่าวกันว่า
(เทือกภูเขานี้) อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของมณฑลตฺจก (เสฉวน)
อาจเดินไปถึงภูเขานี้ได้ในเวลาเดือนกว่า ทางใต้จากนี้ไม่มีบ้านเมืองจน
ทะเล เรียกว่าแคว้นซิดหลิชาตาดือ ทางตะวันออกเฉียงใต้ของแคว้น^๕
เป็นแคว้นดังเกียฉู่ (Lang - chia - shu) ต่อไปทางตะวันออก คือ
แคว้น ตฺยโฮโปติ (Tu - ho - po - ti) ต่อไปทางตะวันออกในที่สุดจะ
ถึงแคว้นหลินยี่ (จามปา) พดเมืองของแคว้นแคว้นเหล่านี้ทั้งหมดนับถือ
พระรัตนไตรเป็นอย่างดี ”

ข้อความในจดหมายเหตุของพระภิกษุ^๕จิงทั้งสอง เมื่อนำมาเทียบเคียงกันจะเห็น
ได้ว่าเป็นเรื่องกล่าวถึงบ้านเมืองจากแคว้นล่มตัตมายังแคว้นจามปาในทิศทางเดียวกัน
แต่มีข้อแตกต่างหรือบ้านเมืองเพิ่มขนบ้าง เปลี่ยนใหม่บ้าง หายไปบ้าง ส่วนที่หายไป
เป็นแห่งที่สำคัญ คือ อีเซียนาโบตือ หรือ อิศานปุระ แคว้นนี้มีดินแดนอยู่ที่
ลุ่มแม่น้ำโขง และราชธานีดูเหมือนจะอยู่ที่เมืองล่มโบว์ไพรทุก (ไทยเคยเรียกเมือง

* ๓ - Journal of the Burma Research Society vol. XIV, part II 1925
pages 159 - 160

เดิมบก) ในจดหมายเหตุพระภิกษุขุอิง ไม่เอ่ยถึงก็เห็นจะเป็นเพราะเมื่อต้นรัชสมัยของพระเจ้าราชนทรธรรมันท์ ๑ (ราว พ.ศ. ๑๒๐๐ เศษ) ซึ่งสืบสันตติวงศ์มาแต่พระเจ้าอโศกธรรมัน (พ.ศ. ๑๑๕๓ - ๑๑๗๘) ผู้สร้างกรุงอโศกปุระแล้ว แคว้นแคว้นเกิดแตกแยกเป็นประเทศเจเนละบก และเจเนละน้ำ อาณาจักรจามปาวันกันแน่นอนว่า มีดินแดนอยู่ในประเทศญวนระหว่างมณฑลทลวงนาม กับมณฑลเหียนตวัน (เหียนตวัน) ฉะนั้นถ้าจะย้อนจากเหียนตวัน (เกาะสุรา - ปาณตวัน) มาทางทิศตะวันตก จะผ่านดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง คือภาคอีสานข้ามเขาเขื่อนเพชรบูรณ์มาถึงแคว้นละโว้ (ลพบุรี) ซึ่งในระยะเวลาตามจดหมายเหตุจีนนั้นมีเมืองละโว้เป็นนครหลวง เมืองละโว้ตั้งอยู่ริมแม่น้ำซึ่งสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ นั้นยังเป็นอำเภอใหญ่ กันอำเภอใกล้เคียงไปถึงปากน้ำโพจังหวัดนครสวรรค์ ทางริมปากอ่าวฝั่งตะวันตก เป็นที่ตั้งเมืองนครปฐมในปัจจุบัน ซึ่งเป็นแหล่งที่พบศิลปะแบบทวารวดีอย่างมากมาย แสดงว่าเคยเป็นบ้านเมืองใหญ่มาแล้วในยุคนั้น แผ่นดินชายฝั่งอ่าวได้ดินเขื่นขึ้นตามกาลเวลาจนกลายเป็นลำน้ำนครไชยศรีหรือท่าจีน ในที่สุดบริเวณปากน้ำเกิดใหม่ได้เป็นที่ตั้งจังหวัดสมุทรสาคร ทกวันนี้ชาวจีนยังคงเรียกบริเวณปากน้ำตอนนั้นว่า เดียงเกียน เห็นจะเป็นอนุสรณ์ที่หลงเหลืออยู่ของชื่อ เดียงเกียน ตามข้อความในจดหมายเหตุของพระภิกษุเหียนจิ่งกับขุอิง จะสังเกตเห็นได้ว่าความลังกา กับ เดียงเกียน นั้นตกอยู่ในตำแหน่งเดียวกัน จดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์เหลียง (พ.ศ. ๑๐๔๕ - ๑๓๐๐) บอกว่า อาณาจักรนี้จากใต้ไปเหนือระยะทางเดิน ๒๐ วัน จากตะวันออกไปตะวันตกระยะทางเดิน ๓๐ วัน อนุมานตามกำลังฝีเท้าคนเดินอย่างปกติวันละ ๒๕ - ๓๐ กิโลเมตร โดยถือนครปฐมเป็นจุดกลาง ทางใต้จะตกจรดจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ หรือชุมพร ทางเหนือจะตกจรดจังหวัดกำแพงเพชร จากตะวันออกไปตะวันตกภูมิประเทศเป็นโซดเขา ฝีเท้าเดินจะต้องมีระยะสั้นกว่าพันทิวา คณะผู้ตรวจการแดนเมืองทะวาย และภูเขา

คำใหญ่นั้นควรจะเป็นเทือกเขาถนนธงชัย - ตะนาวศรี อนึ่งนักโบราณคดีสับสนกันจากจดหมายเหตุจีนได้ความรู้ว่า ความลังกา หรือ ดังเกียนนี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า หล่งยะสิด (หล่งยะซู่, หล่งยะตือ, ลครไชยศรี, นครไชยศรี ?)

สรุปความตามจดหมายเหตุพระภิกษุจีนทั้งสอง เรียกดินแดนริมอ่าวฝั่งตะวันออก คือตะไคว้ว่า แคว้นจุยล่อพัคตี - โตโดโปตี และเรียกดินแดนริมอ่าวฝั่งตะวันตกว่าความลังกาหรือดังเกียน เหตุไฉนเมื่อนักโบราณคดีเทียบตำแหน่งชื่อ “จุยล่อพัคตี” ใกล้เคียงกับ “ทวารวดี” แล้วจึงกำหนดจุดสำคัญลงที่ความลังกาหรือนครปฐมในปัจจุบันนี้ ที่จริงก็ไม่น่าพิศวงอย่างใดถ้าต้องพิจารณาเนื้อความในประวัติตำนานของบ้านเมืองประกอบเล็กเล็กน้อย โดยวางระยะเวลาในจดหมายเหตุของพระภิกษุจีนทั้งสองระหว่าง พ.ศ. ๑๑๗๒ ถึง พ.ศ. ๑๒๓๖ เป็นหลัก ก็จะคลี่คลายเรื่องราวของอาณาจักรแห่งศิลปทวารวดียิ่งขึ้นได้ คือในตำนานพระปฐมเจดีย์* มีตอนหนึ่งว่า

“คำสดนาพระ (พุทฺธ) เจ้าได้ ๑๑๘๒ ปีนี้ จุลศักราชได้ ๑๐ ศก จึงพระยาภาวณัติศรัราชกับให้มหาพราหมณ์ทั้งหลายไปตั้งอยู่เมืองตะไคว้นนแด”

ความตอนนั้นแสดงว่าบ้านเมืองริมอ่าวไทยทั้งสองฝั่งมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอีกตอนหนึ่งว่า

“ดั้นนั้นพระยาภาวณัติศรัราชให้ก่อเจดีย์รอบลูกโทณะอันดวง -

พระธาตุ พระ (พุทฺธ) เจ้านั้น เมื่อคำสดนาพระ (พุทฺธ) เจ้าได้ ๑๑๘๘ ปี”

ความตรงนั้นบอกอายุเวลาที่สร้างพระปะโทณเจดีย์ในจังหวัดนครปฐม

* เรื่องพระปฐมเจดีย์ กรมศิลปากรพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๖ หน้า ๔

อีกตอนหนึ่งว่า

“ คับนั้นพระยาภาณุวงศ์ราชจึงแต่งให้ท้าวพระยาทั้งหลายขึ้นไปตั้งบ้านเมืองอยู่ทุกแห่ง แต่ขุนนางขึ้นไป จึงถึงทวารบุรีรัตน์หา คือ ด้านข้าง เดิมเมื่อประจักษ์พระรากขวัญขวาพระเจ้านั้น พระยาภาณุวงศ์ราช (ภาณุวงศ์ราช ?) อันพ่อพระยาภาณุวงศ์ราชนั้น เดิมพระยาภาณุวงศ์ราชให้ท่านผู้ใดเศษออกไปรับมาแต่เมืองลังกา พระรากขวัญขวานั้นมาประจักษ์ได้ในเมืองละโว้นั้นแล ชาติพระพุทธรูปเจ้านั้นเมื่ออยู่ในเมืองละโว้นั้นกระทำยมกปาฏิหาริย์ลอยขึ้นไปเหนือน้ำเมืองสงขลาบุรี (สงขลาบุรี = เมืองฝางอยู่ริมแม่น้ำในอำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์) นั้น อันว่าพระยาภาณุวงศ์ราชไปสร้างเมืองเหนือแล้วกลับมาสร้างเมืองสงขลาบุรี (สงขลาบุรี ?) เชอกลให้รับเอาพระรากขวัญขวาพระเจ้ามาประจักษ์ได้ในพระองค์เจดีย์กับด้วยชาติพระพุทธรูปเจ้านั้น อันว่าพระอานนทกับพระอนรรฆเถรแดพระยาทำมะลไศกราช (ศรีธรรมมาไศกราช ?) มาประจักษ์ได้แต่ก่อนนั้น เมื่อพระยาภาณุวงศ์ราชให้ประจักษ์รากขวัญขวากับชาติข้อมือพระพุทธรูปเจ้านั้นเมื่อพระพุทธรูปศักดิ์ราชพระเจ้าได้ ๑๒๐๘ ปี ”

เนื้อความในประวัติตำนานทั้ง ๓ ตอนที่ยกมากล่าวนี้ นอกจากจะระยะเวลาจะอยู่ในระหว่างอายุของจดหมายเหตุจีนแล้ว ยังแสดงว่าเดชะนภาพของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงนามว่าพระยาภาณุวงศ์ราช แผลงขยายขึ้นไปยังบ้านเมืองทางภาคเหนือและลุ่มแม่น้ำโขงด้วย ซึ่งเมื่อนำความไปประกอบกับประวัติตำนานอีกเรื่องหนึ่งที่น่าสนใจเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดี คือ เรื่องพระนางจามเทวี ราชธิดาพระเจ้าจักรพรรดิกรุงละโว้ เสด็จขึ้นไปครองนครหริภุญไชย (ลำพูน) เมื่อ พ.ศ. ๑๒๐๔ ยิ่งจะได้แนวความรู้ชัดเจนมากขึ้น ในการสอบชำระตำนานเรื่องพระนางจามเทวีหรือตำนานหริภุญไชย* ได้เคยค้นนิษฐานได้ว่า นางกษัตริย์องค์นี้เป็น

* ในหนังสือพุทธานุกรณพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๐

พระสุณิสาของพระยาแก้วมณีศรีราช หรือเรียกอีกนัยหนึ่งว่า พระยาอนุราชวรวิกรมราช ซึ่งทรงตั้งศักราชประจำราชวงศ์ของพระองค์ขึ้นเมื่อพระพุทธศักราชได้ ๑๑๘๒ ปี เรียกว่า “จุลศักราช” และทรงแต่งตั้งพระยาลาวจังกกราชปฐมวงศ์ของพระเจ้าเม็งรายเป็นผู้ครองเวียงหิรัญนครเงินยาง (ซึ่งหลังเรียกเมืองเชียงใหม่) ด้วย น่าจะเริ่มมาแต่อาณาจักรพวนแผ่ไปอย่างกว้างขวางของพระมหากษัตริย์ราชราชวงศ์แห่ง คีตปแบบทวารวดีและศรีวิชัยซึ่งเกิดแต่อิทธิพลของคีตปคุปตะจึงแพร่หลายขึ้นไปทางภาคเหนือ เช่นที่ตรวจพบในจังหวัดนครสวรรค์, ลำพูน, เชียงราย และทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือตั้งแต่จังหวัดนครราชสีมาไปจนถึงจังหวัดอุบลราชธานี, อุตรดิตถ์ เป็นต้น ว่าโดยลัทธิรูปประติมาคีตปแบบทวารวดี จะทำด้วยวัตถุธาตุอันเป็นหินดินเผา ปูนปั้น หรือลัทธิฤทธิกตาม แบ่งตามลักษณะการช่างได้เป็น ๓ รุ่น คือ

รุ่นแรก อยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๓ งานส่วนใหญ่ในระยะนี้สร้างด้วยหินมีขนาดใหญ่ ลักษณะของพระพุทธรูปไม่ว่าจะนั่งหรือยืนมักมีท่าทางแข็ง ไม่ได้ล้นดัดลุ่มบรรณนัก ความนุ่มนวลอ่อนหวานของคีตปคุปตะมีอยู่เฉพาะที่ล้นพระเศียร ซึ่งเห็นได้อย่างแจ่มชัดว่า คีตป็น มีเจดนาดอกเดียนแบบให้ใกล้เคียงกว่าล้นอื่น

รุ่นกลาง อยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๖ พระพุทธรูปที่ทำขึ้นในระยะนี้สร้างด้วยหิน ดินเผา และหล่อด้วยลัทธิฤทธิก มีมือการช่างปราณีตสูงชัน และมีลักษณะแสดงเชื้อชาติบริสุทธิของชาวพวนเมือง พระเศียรทำกว้างกลมมนกว่ารุ่นแรก พระเนตรโปนโต พระนลาตแคบ พระโอษฐ์กว้าง พระนาสิกแบน อิทธิพลของคีตปคุปตะชักจูงลง

รุ่นปลาย อยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๘ ระยะนี้พระพุทธรูปที่พบโดยทั่วไปมีลักษณะผสม ซึ่งอาจแบ่งออกได้เป็น ๒ แบบ คือ แบบผสมคีตปศรีวิชัย และแบบผสมคีตปอุททอง

ขณะที่ศิลปแบบทวารวดีกำลังเริ่มเจริญขึ้นทางดินแดนริมอ่าวฝั่งตะวันตกนั้น ทางเมืองละโว้มีลักษณะอยู่แบบหนึ่ง เรียกว่า ศิลปแบบละโว้ ทำรูปประติมากรรมลักษณะหน้าผากกว้างและสูง ดวงตาใหญ่พอง จมูกแบน ปากแบะกว้าง เคยตรวจพบน้อยชิ้น มักปะปนอยู่ในกลุ่มวัตถุแบบทวารวดี ลักษณะของศิลปละโว้ได้ไปมีอิทธิพลอยู่ในรูปประติมากรรมที่นครหริภุญไชย (ลำพูน) มาก

หนึ่ง รวบรวมระยะเวลาเดียวกับศิลปแบบทวารวดีรุ่งเรือง ในประเทศไทยค้นพบรูปประติมากรรมสร้างในลัทธิฮินดูจำพวกหนึ่ง ล้วนใหญ่สร้างด้วยหินทำเป็นรูปพระนารายณ์ทรงยืนถืออาวุธ เช่น จักร สังข์ และศรฯ สวมหมวกทรงกระบอก หนึ่งผากรอมถึงข้อพระบาทกม คลุมอยู่เหนือพระชานุกม เทวรูปจำพวกนี้ค้นพบทางภาคใต้ และในจังหวัดปราจีนบุรี กับ เมืองศรีเทพในจังหวัดเพชรบูรณ์ กล่าวกันว่ามีความลักษณะฝีมือช่างคล้ายเทวรูปในศิลปแบบหลังคุปตะที่มีในภาคตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดียสมัยราชวงศ์ปัลลวะ เป็นกษัตริย์ปกครอง เวदानกาหนด เรียกกันง่าย ๆ ว่า เทวรูปรุ่นเก่า

ศิลปแบบศรีวิชัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๘) ในดินแดนภาคใต้ได้ตรวจค้นพบศิลปกรรมแบบหนึ่ง มีลักษณะอิทธิพลของศิลปอินเดียแบบคุปตะ, หลังคุปตะ และปาละ - เติละ ตามลำดับ ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับของที่พบในหมู่เกาะชวาและสุมาตรามาก จนยากที่จะทราบได้ว่าดังใดทำในประเทศไทย ล้วนมากเป็นของทำเนื่องในพระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ศิลปแบบนี้มีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๘ กำหนดเรียก ศิลปแบบศรีวิชัย ตามนามของอาณาจักรขงมราชวงศ์ไคเลนทร์เป็นกษัตริย์และนิยมใช้นามอิสต์เรียกว่า "ศรีมหाराช" อาณาจักรศรีวิชัยจะมีราชธานีอยู่ที่ไหนเป็นเรื่องที่นักปราชญ์ยังถกเถียงกันอยู่มาก บ้างก็ว่าราชธานีอยู่ที่ใกล้เมืองปาดังมั้งในเกาะสุมาตรา บ้างก็ว่าอยู่ที่ภาคกลางของเกาะชวา บ้างก็ว่าอยู่ในแหลมมลายูตอนเหนือ ราชธานีของอาณาจักรนี้จะอยู่ที่ไหน

ก็ตาม เมื่อพิเคราะห์ที่ตั้งของดินแดนเกาะชะวา เกาะสุมาตรา และแหลมมะลายูตอนเหนือแล้ว แต่ละแคว้นอยู่ห่างไกลกันมีท้องทะเลมหาสมุทรกั้นเป็นแดน การไปมาติดต่อกันในสมัยโบราณต้องอาศัยยานพาหนะที่แล่นข้ามทะเลมหาสมุทรด้วยกำลังลมตามฤดูกาล และแรงงานมนุษย์เป็นสำคัญ หาไปมาถึงกันรวดเร็วเหมือนอาศัยใช้เครื่องบินตักดีไถ่อย่างในทุกวันนี้ ฉะนั้น แม้นดินแดนทั้ง ๓ แคว้นจะมีการปกครองร่วมเป็นจักรวรรดิเดียวกัน แต่ละแคว้นก็ย่อมจะต้องมีเมืองสำคัญเป็นฐานที่มั่นสำหรับการปกครองภายในขอบเขตของตน และเมืองสำคัญของแต่ละแคว้นใดจะเป็นมหานครที่ลี้ภัยของพระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขแห่งจักรวรรดิ ก็น่าจะมีการเปลี่ยนไปย้ายมาตามสถานการณ์ของบ้านเมือง และเดชะนุภาพของแต่ละพระองค์ ชือเดียวเรื่องราวของอาณาจักรนักโบราณคดีลอบสวนได้ความรู้จากจดหมายเหตุจีนบ้าง คำบันทึกของพ่อค้าชาวอาหรับบ้าง ศิลาจารึกบ้าง เท้าได้ติดตามศึกษาเข้าใจว่า ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๓๓-๓๔ ซึ่งเป็นระยะที่จดหมายเหตุจีนราชวงศ์ถังเรียกอาณาจักรว่า เซลิโฟเซ หรือ ซิลิยุดซี นั้น เมืองไชยาในจังหวัดสุราษฎร์ธานีคงเป็นนครสำคัญของดินแดนแหลมมะลายูตอนเหนือ ต่อมาถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๓๕ จดหมายเหตุจีนราชวงศ์ซ่ง เปลี่ยนเรียกจากเซลิโฟเซ เป็น ชันโฟซี และว่าใน พ.ศ. ๑๔๔๗ ได้แต่งตั้งนำบรรณาการไปยังราชสำนักจีน ถึง พ.ศ. ๑๕๐๓ กษัตริย์ได้เกณฑ์กองทัพหนึ่ง เรียกตามสำเนียงจีนว่า Hsi-li-Hu-ta-li-hsia-li-tan* ซึ่ ติ หุ ตะ ติ เชีย ติ ตัน แต่งทูตนำบรรณาการไปยังราชสำนักจีนอีก จดหมายเหตุจีนยุคนี้ได้เล่าความเพิ่มเติมไว้ว่า ชันโฟซีมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เตียนหลิว หรือ เตียนมดอ และถึง พ.ศ. ๑๕๐๔ มีกษัตริย์พระองค์ใหม่แต่งตั้งไปยังราชสำนักจีนอีกเหมือนกัน จดหมายเหตุราชวงศ์ซ่งตรงนั้นแสดงว่า กษัตริย์ผู้มพระนามว่า ซิลิหุเตดเซียติตัน ได้สิ้นพระชนม์ไปแล้วใน พ.ศ. ๑๕๐๓-๔ การเปลี่ยนชื่อเรียกจาก เซลิโฟเซ เป็นชันโฟซีในตอน พ.ศ. ๑๔๔๗ ล่อว่าจะมี

* Gerini:- Researches on Ptolemy's Geography, Page 579

เหตุการณ์อย่างหนึ่งอย่างใดเกิดขึ้นเหมือนกัน จากการตรวจสอบประวัติตำนาน
 ในบ้านเมืองของเรา คือ ตำนานจามเทววงศ์ ตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ และ
 พงศาวดารโยนกเป็นต้น ได้ความว่าใน พ.ศ. ๑๔๔๖ มีกษัตริย์นครศรีธรรมราช
 พระองค์หนึ่งทรงนาม พระเจ้าสุริยดิษฐ์ หรือ สุริยติราช หรือ พระยาสุริยกราช
 ยกกองทัพเรือมาตีได้กรุงละโว้ (ลพบุรี) แล้วมอบให้ราชโอรสปกครองอยู่ ณ
 กรุงละโว้สืบมาจนมีเชื้อสายเป็นชนราชันต์ตาองค์หนึ่ง ได้ไปเป็นกษัตริย์ปกครอง
 ประเทศกัมพูชาในระหว่าง พ.ศ. ๑๕๔๕-๑๕๘๐ มีพระนามว่า พระเจ้าสุริยพรหมเทพ
 (โดยทั่วไปเรียกพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑) ระยะเวลาของกษัตริย์ไคเลนทร์ คือพระเจ้า
 สุริยติราชแห่งนครศรีธรรมราชขึ้นใกล้เคียงติดต่อกับปี พ.ศ. ๑๔๔๗ ที่จดหมายเหตุ
 ราชวงศ์ชองว่ากษัตริย์ไคเลนทร์แห่งชั้นโพธิ์แดงทูตไปประเทศจีน ควรเชื่อว่าเป็น
 เรื่องราวเหตุการณ์ของกษัตริย์พระองค์เดียวกัน ทรงนามสุริยดิษฐ์ หรือ สุริยติราชก็มี
 ดำเนียงใกล้เคียงกัน ซี ลี หุ ตะ ลี เซีย ลี ตัน ด้วย ข้อความตรงนี้แสดงว่าในราว
 กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๕ กษัตริย์ไคเลนทร์วงศ์ที่เมืองไชยาคงจะประดับเหตุการณ์
 อย่างหนึ่งอย่างใด จึงย้ายมาตั้งเมืองนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางปกครอง
 ราชวงศ์ไคเลนทร์ย้ายพระเจ้าสุริยติราชทางนครศรีธรรมราชได้เป็นกษัตริย์ปกครอง
 อาณาจักรศรีวิชัยสืบมาจนถึง พ.ศ. ๑๕๖๘ จึงได้ยึดอัสสัมชัญแก่พระเจ้าวราเชนทร
 แห่งอาณาจักรโจฟในอินเดียได้ ส่วนย้ายทางกรุงละโว้ หรือ ลพบุรี (ซึ่งมีชื่อ
 เรียกใหม่อีกอย่างหนึ่งว่า กรุงกัมโพชนคร) ที่ได้ออกไปครองประเทศกัมพูชาก็ได้
 สิ้นสุดลงใน พ.ศ. ๑๖๒๓ โดยถูกกองทัพจามเข้าโจมตีราชธานี

อาณาจักรศรีวิชัยในนามชั้นโพธิ์ตามจดหมายเหตุจีนตกเป็นประเทศราชของ
 กษัตริย์โจฟมาจนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗ จึงกู้เอกราชได้โดยกษัตริย์ราชวงศ์
 ใหม่เรียกว่า บัทมวงศ์ หรือ ราชวงศ์ปทุม ปฐมกษัตริย์ทรงนามว่า พระเจ้า
 ศรีธรรมมาโคกมหาราชาธิราช มีอำนาจแผ่เข้ามายังดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

คิดปกรมแบบทวิวิชยนอกจากจะมีอิทธิพลแทรกแซงเข้าในคิดปแบบทวารวดี
บ้างแล้ว ยังขยายตัวไปเป็นแบบอย่างของคิดปแบบลพบุรี (เช่นพวกเทริดชนก
หรือเทริดใบไม้) กับแบบอู่ทองด้วย

ก่อนหรือหลังกำเนิดของศิลปแบบทวารวดีมีชำนานนัก ในเขตลพบุรีได้เคยกล่าวว่ามีสกุลช่างแบบหนึ่ง คือแบบละโว้ โบราณวัตถุแบบนี้แทนที่ตรงจอมมุนีน้อยชั้น และมักทำด้วย ศิลา ดินเผา ปูนปั้น แต่อย่างไรก็ดีได้มีอิทธิพลให้เห็นเป็นร่องรอยอยู่ในรูปประติมาโบราณซึ่งพบในเมืองลำพูน เช่นพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ที่เจดีย์วัดจามเทวี ศิลปแบบละโว้คงจะค่อย ๆ คลายความนิยมลงในเมื่อศิลปแบบทวารวดีขยายตัวแพร่หลาย ในที่สุดถึงวันพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ได้กลายรูป

★ สันนิษฐานตามศิลาจารึกพบที่ดงแม่นางเมือง, นครสวรรค์

เป็นศิลปแบบลพบุรี แม้ศิลปลพบุรีในประเทศไทยจะมีลักษณะคล้ายกับศิลปขอมในกัมพูชา จนแทบเหมือนหนึ่งเป็นของช่างเชื้อชาติเดียวกันเป็นผู้กระทำ แต่พินิจพิเคราะห์โดยถนัดย่อมจะเห็นลวดลาย และลักษณะแสดงออกของฝีมือช่างนั้นแตกต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับศิลปวัตถุที่หล่อหลอมด้วยลัทธิ ช่างในประเทศไทยก็เหมือนจะไม่สามารถสร้างได้ สำหรับพระพุทธรูปว่าโดยลวดลายแตกต่างกันดังนี้ พระพุทธรูปนั่งศิลปขอมในประเทศไทยมีลวดลาย (วัดตั้งแต่อกจนถึงพระเศียร) ยาวเท่ากับลวดลาย (หน้าตัก) แต่พระพุทธรูปนั่งศิลปลพบุรีในประเทศไทยโดยมากมีลวดลายยาวกว่าลวดลาย (หน้าตัก) ไซ้แต่เท่านั้น พระพักตร์ยังมีลักษณะผิดกับของศิลปขอมอีกบางอย่าง คือพระขนงนูนโปนออกมามาก พระนาสิกโค้งและยาว พระหนเป็นปมบ้าน ไวรพระศกติดกับพระนลาทหนาและโต อุณหิษาใหญ่เป็นรูปฝ่ามือ มีลวดลายคล้ายมงกุฎเทวรูป และว่าโดยลักษณะแสดงออกของฝีมือช่าง พระพุทธรูปศิลปลพบุรีมีลักษณะอ่อนโยนนุ่มนวล ไม่แข็งกร้าว บึกบึนแผ่อยู่ภายในอย่างของที่มีในประเทศไทย

พระพุทธรูปลพบุรีสำหรับท่านนิยมทำอย่างขัดสมาธิราบ เป็นปางสมาธิ ปางมารวิชัย และนาคปรก วิธีการสร้างตกอยู่ในคติมหายานมากกว่าหินยาน เพราะนิยมการตกแต่งองค์การ โดยทั่วไปแต่จะรู้สึกอยู่ในสภาพมีอำนาจอย่างเทพเจ้าหรือกษัตริย์มากกว่าจะมีลักษณะของความเป็นผู้ตรัสรู้ คือพุทธและความหลุดพ้นจากกิเลสตัณหา เป็นที่เชื่อกันว่าในดินแดนที่เป็นประเทศไทยทุกวันนี้บรรพบุรุษพระพุทธรูปศาสนาพุทธหินยานมั่นคงมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๓ - ๔ โดยการเผยแพร่ของพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งมคธรัฐ ย่อมน่าประหลาดว่าทำไมในระยะอายุของศิลปกรรมลพบุรี จึงเกิดมีการสร้างรูปประติมาในคติมหายานอย่างกว้างขวาง ทั้งนี้อาจจะเป็นด้วยความเชื่อถือศรัทธาในคติมหายานอันมีมาแต่ยุคศิลปแบบศรีวิชัยได้แผ่เข้ามาเมื่อครั้งเชลยราชวงศ์ไศเลนทร์ได้ปกครองกรุงละโว้

เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งพระพุทธรูปค่านาคัทธิตันตระ ซึ่งมีการนับถือบูชาพระอาทิตย์พุทธเจ้า ชายาพระโพธิสัตว์ และการใช้คาถาเวทมนต์ เกิดขึ้นเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๖ นั้นคงแพร่หลายเข้ามาสมทบด้วย ฉะนั้นถึงแม้ว่าทวีปติบัตของคณะสงฆ์จะหนักแน่นในลัทธิหินยาน แต่ประชาชนผู้ใคร่ต่อการอธิบายอันอ่อนน้อมคงจะศรัทธาเลื่อมใสในลัทธิตันตระมิใช่น้อย

เนื่องจากศิลปกรรมลพบุรีถ้าหากพิจารณาผิวนิคมคล้ายกับศิลปกรรมของขอม ในประเทศกัมพูชา ประกอบทั้งมีสภาพจำหลักกองทัพเดียวกับตะไถ่ อยู่ทีระเบียงปราสาทหินนครวัด อันสร้างขึ้นเมื่อกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๗ จึงเกิดเข้าใจ หรือสันนิษฐานกันว่าดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในยุคนั้น ตกอยู่ในอำนาจการปกครองของขอมกัมพูชา ซึ่งความเข้าใจอันนี้ อาจเป็นการตรงกันข้ามก็ได้ คำสันนิษฐานทำนองนี้มีมาครั้งศตวรรษแล้ว ในปัจจุบันได้ตรวจค้นพบหลักฐานใหม่ ๆ เพิ่มเติมอีกมาก จะไม่นำพิจรณาคัดลดยาวเรื่องราวของชาติบ้านเมืองเราดูข้อเท็จจริงเสียสักทีหรืออย่างไร

ศิลปแบบเขียงแสน (พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๒๑) ทางภาคเหนือของประเทศไทยซึ่งเคยเป็นอาณาจักรล้านนา มีประติมากรรมแบบหนึ่ง กำหนดเรียกว่า ศิลปแบบเขียงแสน ตามชื่อเมืองซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นราชธานี ว่าโดยลุ่มพระพุทธรูปชั้นเดิมทางการโบราณคดีได้แบ่งเป็น ๒ รุ่น คือ รุ่นแรกทำนึ่งขัดสมาธิเพชร ดังขานี้ดั้น มียอดพระเมาด้อย่างบัวตูม ประมาณอายุตั้งแต่ราว พ.ศ. ๑๖๐๐ และว่าได้รับอิทธิพลศิลปแบบปาละในอินเดียผ่านมาจากประเทศพม่า รุ่นหลังมักทำนึ่งขัดสมาธิราบ ดังขานี้ยาวมียอดพระเมาด้อย่างเปลวเพลิง เป็นแบบที่ได้รับอิทธิพลของศิลปสุโขทัยเข้าเจือปน ประมาณอายุตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ลงมา ต่อมาเมื่อใกล้จะถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๕ มีนักโบราณคดีชาวอเมริกันผู้หนึ่ง ตรวจค้นพบพระพุทธรูปแบบเขียงแสนรุ่นแรกบางองค์มีจารึกว่าสร้างขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๐๐

ลงมา จึงอธิบายเผยแพร่ว่า พระพุทธรูปเชียงแสน รุ่นแรกกับรุ่นหลัง คงสร้าง
 หล่อขึ้นในระยะเวลาเดียวกัน คือตั้งแต่แผ่นดินพระเจ้าติโลกราชแห่งนครเชียงใหม่
 (พ.ศ. ๑๘๗๘ - ๒๐๓๐) ลงมา มีอายุอ่อนกว่าศิลปะแบบสุโขทัย และก่อนนั้นขึ้นไป
 พระพุทธศาสดาจะยังไม่เจริญแพร่หลายในหมู่ชนชาติไทยในล้านนา ทฤษฎีของ
 นักโบราณคดีผู้หนึ่งเหมือนจะมีคนเห็นพ้องด้วยมากหน้าหลายตา ครั้นย่างเข้าปีพระ
 พุทธศักราช ๒๕๐๐ ได้ร่วมมือกันสอบค้นทางศิลปกรรมและประวัติเรื่องราวอย่าง
 ดำยาคานไทยเขียนเผยแพร่ เป็นพุทธบูชา กำหนดอายุของศิลปะเชียงแสนรุ่นแรกอย่าง
 เกี่ยวกับทฤษฎีเดิม คือประมาณตั้งแต่ พ.ศ. ๑๖๐๐ ลงมา แต่แตกต่างกันตรงที่ว่า
 ได้รับอิทธิพลของศิลปะคุปตะรุ่นเดียวกับศิลปะแบบศรีวิชัย หาใช่เป็นอิทธิพลศิลปะปาละ
 ไม่ สรุปได้ว่าเกิดมีความคิดเห็นในศิลปกรรมเชียงแสนขึ้นเป็น ๓ ทฤษฎี ทฤษฎี
 หลังสุดใช้ดุลยพินิจในทางศิลปะ มีความเห็นว่า แบบเชียงแสนรุ่นแรกมีอิทธิพลคุปตะ
 อย่างเดียวกับศรีวิชัย ก็สมัยโบราณร่วมพื้นศิลปกรรมของภาคใต้จะจะสามารถ
 ไปสัมพันธ์กับศิลปะภาคเหนือสุดได้อย่างไร เป็นปัญหาต่างดั่งนี้ ได้กล่าวย่อ ๆ
 ไว้ในบทศิลปะแบบทวารวดีว่า โดยเดชะนาภาพของพระยาภาวฉัตรราช หรือ
 นัยหนึ่ง พระยาอนุราชวรวิกรมราช ผู้ตั้งจุลศักราช ได้ทรงแต่งตั้งพระยาตาว
 จังกราชเป็นเจ้าผู้ครองหริภุญนครเงินยาง ซึ่งในชั้นหลังเรียกว่าเมืองเชียงแสนที่ริม
 แม่น้ำโขง เมื่อราว พ.ศ. ๑๓๘๒ - ๘ พระยาตาวจังกราชมีเชื้อสายสืบราชสมบัติ
 ต่อๆ มาถึงพระเจ้าเมงรายเป็นองค์ที่ ๒๒ จึงย้ายราชธานีจากเวียงหริภุญนครเงินยาง
 ลงมาตั้งอยู่ที่เมืองเชียงรายเมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๒ ครั้นถึง พ.ศ. ๑๘๒๔ ยกกองทัพ
 มาตีได้นครหริภุญไชย (ลำพูน) อันเป็นราชธานีของอาณาจักรหนึ่งทางลุ่ม
 แม่น้ำปิง หลังจากนั้นจึงทรงสร้างนครเชียงใหม่ขึ้นเป็นราชธานีเมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๘
 ล้วนนครหริภุญไชยนั้นเดิมทีพระนางจามเทวี ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นพระสุณิสาของ
 พระยาภาวฉัตรราชได้เสด็จขึ้นไปเป็นนางกษัตริย์ปกครองเมื่อ พ.ศ. ๑๒๐๔ และมี

กษัตริย์ครองราชสมบัติสืบมาถึงพระยาวิมาเป็นองค์ที่ ๕๑ จึงเสียดินครหริภุญไชยแก่
 พระเจ้าเมงราย บ้านเมืองทางหริภุญไชยกับทางเชียงแสนเชียงรายมีเขตแดน
 ติดต่อกันทางไปมาถึงกันและกันได้ภายในเวลา ๔ - ๕ วัน เมื่อพระนางจามเทวี
 ราชธิดาพระเจ้าจักรวรรดิกรุงละโว้ได้ตั้งขึ้นไปเป็นนางพระยานั้น ปราภฏตามประวัติ
 ตำนานว่าทรงนำเอาพระภิกษุสงฆ์กับช่างศิลป์ต่าง ๆ ขึ้นไปเป็นกำลังช่วยทำนุบำรุง
 บ้านเมืองแต่ละฝ่ายนับเป็นเรือนร้อย ก็ในพุทธศตวรรษที่ ๓๓ นั้น ศิลปแบบ
 ทวารวดีกำลังเจริญรุ่งเรืองอยู่ในดินแดนภาคกลางของประเทศไทย และทางภาคใต้
 คือแหลมมลายูก็กำลังเริ่มผลิตศิลปกรรมแบบศรีวิชัย ทั้งศิลปทวารวดี และศรีวิชัย
 ต่างได้รับอิทธิพลศิลปคุปตะเหมือนกัน ศิลปินที่ขึ้นไปจากกรุงละโว้พร้อมกับพระนาง
 จามเทวี นอกจากจะนำแบบอย่างศิลปละโว้ขึ้นเป็นของพื้นบ้านพื้นเมืองไปด้วยแล้ว
 น่าจะไม่มีปัญหาใดเลยที่จะไม่นำศิลปทวารวดีกับศรีวิชัยอันเป็นแบบใหม่ ๆ ไปเผยแพร่
 แพร่ในอาณาจักรหริภุญไชยด้วย พระสมณะจีน เช่น พระภิกษุเหียนจิ่ง (ถึงสมัยจิ่ง)
 มีมานะอุตสาหะจาริกเป็นแรมปีผ่านดินแดนทุรกันดารไปศึกษาพระพุทธศาสนาใน
 อินเดีย กลับมาเผยแพร่ในประเทศจีน ฉะนั้น พระภิกษุสงฆ์ในหริภุญไชยก็น่าจะ
 มีกุศโลจจิตร์ที่พานำพระธรรมวินัย และสิ่งอันเนื่องในพระพุทธศาสนาเข้าไปเผยแพร่
 ส่งสอนในแคว้นเชียงแสนเชียงรายที่อยู่ร่วมโพธิ์ร่มถารา ของพระมหากษัตริย์ราช
 พระองค์เดียวกัน ฉะนั้น อิทธิพลศิลปคุปตะในแบบศรีวิชัยมีลักษณะงดงามนุ่มนวล
 เหมาะสมกับอารมย์วิสัยอันอ่อนโยนของประชาชนชาวไทยในดินแดนนั้น จึงนิยมรับ
 ไว้เป็นแบบอย่าง โดยเหตุนี้จึงตรวจค้นพบพระพุทธรูปในศิลปศรีวิชัยกับเชียงแสน
 รุ่นแรกมีประพิมประพายคล้ายกันดูคู่แฝด แม้กระนั้นเพื่อให้ใกล้เคียงข้อเท็จจริงใน
 การแผ่กว้างของศิลปกรรมยังอนุมานอายุของศิลปแบบเชียงแสนให้อ่อนลงกว่าแบบ
 ศรีวิชัยเสีย ๒ - ๓ ร้อยปี พระพุทธรูปแบบเชียงแสนอาจจัดได้เป็นรุ่น ๆ ดังนี้

รุ่นแรก อยู่ในระบัพุทธศตวรรษที่ ๓๗-๓๘ มีลักษณะทอดทรงง่าผ่าเผย พระวรกายค่อนข้างอวบ นุ่มนวลแต่หนักไม่เบาถอย ส่วนมากนิยมความเรียบง่ายๆ ไม่มีการตกแต่งประดับประดาอย่างพระพุทธรูปแบบปาละ และไม่นิยมให้เด่นคมใน ล้วนละเอียดของพระพักตร์ เช่นพระเนตร พระขนง พระนาสิก พระโอษฐ์ มีความประสานกลมกลืนกันเช่นเดียวกับพระพุทธรูปแบบชวาภาคกลาง เส้นพระศกทำกระหมวดอย่างกันหอย นิยมทำนั่งขัดสมาธิเพชรปางมารวิชัย ดังสามัญเห็นพระกัน

รุ่นหลัง อยู่ในระบัพุทธศตวรรษที่ ๓๘-๔๐ ลักษณะส่วนใหญ่เป็นไปทำนองรุ่นแรก แต่ขาดความอ่อนหวานนุ่มนวล เริ่มมีความแข็งแกร่งขึงชันทุกที่ จนอิทธิพลของศิลปแบบศรีวิชัยจางหายไปเกือบหมดแทบจะไม่มีเหลืออยู่เลยก็ว่าได้

รุ่นแปลง (เชียงแสน-สุโขทัย) อยู่ในระบัพุทธศตวรรษที่ ๓๘ ศิลปแบบเชียงแสนได้แผ่ขยายออกไป ๒ ทาง ๆ หนึ่งไปทางตะวันตกเข้าสู่ดินแดนราชธานีลุ่มแม่น้ำปิงที่พระเจ้าเมงรายสร้างขึ้น คือ นครเชียงใหม่ พระพุทธรูปแบบเชียงแสนรุ่นนี้ คือ รุ่นหลังที่กล่าวมาข้างบน ส่วนอีกทางหนึ่งนั้นลงไปเข้าสู่เมืองกำแพงเพชร ครีดยุคสมัยสุโขทัยไปกลายเป็นพระพุทธรูปแบบสุโขทัย เมื่อศิลปแบบสุโขทัยเจริญขึ้นถึงยุครุ่งเรืองแล้ว ได้แผ่อิทธิพลย้อนกลับขึ้นไปสู่ นครเชียงใหม่และเมืองเชียงรายไปเป็นพระพุทธรูปที่เรียกกันทั่วไปว่า พระพุทธรูปเชียงแสนรุ่นหลัง อย่างทำนั่งขัดสมาธิราบ ดังสามัญว่า พระพักตร์ยาว มียอดพระเมาลีเป็นเปลวเพลิง พระวรกายสูงตระโอดระอง ไม่อวบอ้วน

รุ่นเชียงแสนใหม่ เมื่อศิลปวัฒนธรรมของอาณาจักรสุโขทัยแพร่หลายเข้าไปสู่ นครเชียงใหม่ในยุคต้นพุทธศตวรรษที่ ๔๐ จนเกิดการสร้างพระพุทธรูปลักษณะผสม คือเชียงแสน-สุโขทัยแล้ว ความนิยมแบบเชียงแสนรุ่นหลังแท้ ๆ ที่มีอยู่เมื่อแรกตั้งราชธานีเชียงใหม่อาจจะหยุดชะงักไปพักหนึ่ง แล้วจึงกลับมานิยมสร้างกันใหม่ในปลายศตวรรษที่ ๔๐ สมัยพระเจ้าติโลกราชได้โดยดีวิราชสมบัติเป็นต้นมา

พระพุทธรูปรุ่นนมจารึกบ้าง ไม่มีบ้าง อายุรุ่นราวคราวเดียวกับศิลปะแบบอยุธยา
สมัยแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ศิลปะแบบอุทอง (พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๒๐) ในขบวนการศิลปกรรม หรือฝีมือ
ช่างแบบต่าง ๆ มีศิลปะแบบหนึ่ง ส่วนมากพบในภาคกลางของประเทศไทย นัก
โบราณคดีกำหนดเรียกว่าศิลปะแบบอุทอง ชื่อเสียงและอายุเวลาแปลกกว่าเพื่อนคือ
กำหนดกันไว้ว่า “สมัยอุทอง แปลว่าสมัยพระเจ้าอุทอง จะเป็นก่อนสมัยสร้าง
กรุงศรีอยุธยาหรือหลังก็ตาม” ทว่าแปลกนั้นคือ ขนานชื่อตามนามกษัตริย์ คือ
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ กรุงศรีอยุธยา ไม่ใช่ตามนามราชธานีหรืออาณาจักร
เหมือนศิลปะแบบอื่น ๆ และอายุเวลากว้างไวกว้าง ๆ คือ ก่อนหรือหลังสมเด็จพระ
รามาธิบดีที่ ๑ ทรงสร้างพระนครศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๓ ผู้เชี่ยวชาญทางศิลปะ
กรรมได้กล่าวถึงศิลปะแบบนี้โดยเฉพาะในลักษณะพระพุทธรูป ว่าเป็นความสำคัญ
หลายประการ เช่นว่า เป็นศิลปะมีคุณค่ายิ่งกว่าฝีมือช่างสมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัย
รัตนโกสินทร์ เป็นศิลปะที่ทรงไว้ซึ่งคุณค่าที่ดัดเทียมกับฝีมือช่างสมัยสุโขทัย หากแต่มี
ลักษณะแตกต่างอย่างตรงกันข้าม คือ พระพุทธรูปศิลปะแบบสุโขทัยมีลวดนอกรอบ
ช้อย่นุ่มนวลประด้างกลมกลืนกันดี และมีความปราณีตอ่อนหวานในรายละเอียด
แห่งส่วนต่าง ๆ ของพระรูปโฉมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แสดงให้เห็นถึง
ความมุ่งหมายของศิลปินผู้สร้างว่า มีอุดมคติมุ่งจะสร้างรูปแทนความบริสุทธิ์และ
ความหลุดพ้นไปจากโลกนของพระพุทธองค์ ส่วนพระพุทธรูปศิลปะแบบอุทองนั้นมี
ทรวดทรงดูแข็งแกร่ง พระพักตร์แสดงความเคร่งเครียด มีสมาธิจิตจะเอาชนะแก่
โลกีย์ และค้นหาทางหลุดพ้นจากวัฏสงสาร เพื่อให้ถึงนิมิตตัสส และลักษณะแสดง
ออกของฝีมือช่างเป็นของชนชาติไทย เป็นต้น แต่จะเป็นฝีมือช่างไทยในลำนักใด
แคว้นใด ก็หาได้ระบุให้เข้าใจชัดเหมือนศิลปะแบบอื่นไม่ จึงเป็นปัญหาลำบากใจมิใช่น้อย
โดยใช้วิธีเดียวกันกับที่ศึกษาค้นคว้าทราบว่าเป็นศิลปะแบบเชียงแสนมีอิทธิพลคุปะ

ก็ได้เคาะเงื่อนไขเป็นความรู้ว่า ในขณะที่ศิลปแบบลพบุรีกำลังขยายตัวแพร่หลายอยู่ใน พระพุทธศาสนาลัทธิมหายานและลัทธิฮินดูนั้น โดยการผสมผสานจากแบบทวารวดี ศรีวิชัย และละโว้ได้มีศิลปแบบหนึ่งเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาลัทธิหินยาน นั่นคือ พระพุทธรูปศิลปแบบอุทอง ซึ่งปราศจากการตกแต่งองค์การอย่างพระพุทธรูปแบบ ลพบุรี พระพุทธรูปแบบอุทองนิยมทำนั่งขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย ห่มดอง เส้น พระศกคล้ายหนามขนุน มีไรพระศก ดังญาติเป็นแผ่นใหญ่ยาว ปลายตัดตรง ทรวดทรงคล้ายมนุษย์ วงพระพักตร์มีทั้งลักษณะแก่และหนุ่ม ฐานมักทำหน้า กระดานเว้าเข้าข้างใน รุ่นแรกทำพระเกตุมาลาฐานเป็นกะเปาะบ้าง คล้ายผ้าชีทรง เตียบ้าง รุ่นต่อมามียอดพระเมาฬียาวแหลม เคยตรวจพบยอดพระเมาฬีทั้งแบบ กดมและเหลี่ยม ต่าง ๆ กันไม่น้อยกว่า ๗-๘ แบบ ถือว่าจะเพิ่มมีการวิวัฒนาการ ขึ้นในพระพุทธรูปแบบอุทองก่อน ในที่สุดจึงคลัดกลายเป็นเปลวเพลิงอย่างที่มีใน พระพุทธรูปแบบสุโขทัย พระพุทธรูปแบบอุทองทั้งสองรุ่นนี้ ประมาณอายุระหว่าง พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ ขึ้นหลังต่อมามีอิทธิพลสุโขทัยเข้ามาเจือปนมาก วง พระพักตร์มักทำยาวรี รุ่นนมชนในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เป็นต้นมา

ศิลปกรรมแบบอุทองเป็นฝีมือช่างไทยอาณาจักรหนึ่งในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งมีประวัติเลือนลางมาช้านานแล้ว จนเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดคำสันนิษฐานกันว่า ในยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ นั้นดินแดนภาคกลางของประเทศไทยตกเป็นประเทศ ราชของขอมกัมพูชา เจ้าสำนักสกุลช่างแบบอุทอง คือ อาณาจักรอโยธยา เมื่อราว ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ดังราชธานีอยู่ถลางนาหนตราหรือแม่เปยตรงบริเวณที่เป็นวัด อโยธยา (วัดเดิม) ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ต่อมาย้ายมาตั้งอยู่ที่บริเวณ ปากน้ำแม่เปยข้างใต้วัดพนัญเชิง ราชธานีแห่งนี้เข้าใจว่าจะชื่ออโยธยาศรีราม- เทพนคร เมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ทางอาณาจักรศรีวิชัยหรือนครศรีธรรมราช ขึ้นเชื้อสายราชวงศ์ปทุมแล้ว ได้ตกเป็นเมืองท้าวพระยาประเทศราชของอาณาจักร

อโยธยาลอตตมาจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา และอาณาจักรนครศรีธรรมราช
ปกครอง กล่าวเพียงดังเขป คือ

๑. พระเจ้าอ้ายนาฝิง พ.ศ. ๑๖๕๕ - ๑๗๐๘ ทรงสร้างวัดพนัญเชิงชนบท
แหลมบางกะจะเมื่อ พ.ศ. ๑๖๘๗

๒. พระเจ้าธรรมิกราชา พ.ศ. ๑๗๐๘ - ๑๗๕๘ ทรงสร้างวัดธรรมิกราชใน
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และปฏิสังขรณ์พระพุทธบาทไทรโยก จังหวัดสุพรรณบุรี

๓. พระเจ้าอู่ทอง พ.ศ. ๑๗๕๘ - ๑๗๗๖ ถิ่นนิษฐานว่าทรงสร้างพระพุทธ-
ธรรมิกราช ซึ่งเวลานี้เหลือแต่พระเศียรตั้งอยู่ที่อยู่ในพิพิธภัณฑสถาน
เจ้ากรมพระยาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๔. พระเจ้าไชยแสน พ.ศ. ๑๗๗๖ - ๑๘๒๓ อาณาจักรนครศรีธรรมราชตก
อยู่ในความปกครองของอโยธยาตั้งแต่นั้น และมีการสร้างพระวิหารหลวง
กับพระประธาน (แบบอู่ทอง) ในบริเวณวัดพระมหาธาตุนครศรีธรรมราช

๕. พระเจ้าสุวรรณราชา พ.ศ. ๑๘๒๓ - ๑๘๕๕

๖. พระเจ้าธรรมราชา พ.ศ. ๑๘๕๕ - ๑๘๕๓

๗. พระเจ้าบรมราชา พ.ศ. ๑๘๕๓ - ๑๘๘๗ ทรงสร้างพระพุทธ
ไตรรัตน์นายก วัดพนัญเชิง เมื่อ พ.ศ. ๑๘๖๗

๘. สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ พ.ศ. ๑๘๘๗ - ๑๙๑๒ ย้ายราชธานีจาก
บริเวณปากน้ำแม่เปยไปสร้างใหม่ที่ริมหนองโสน (บึงพระราม) เมื่อ พ.ศ.
๑๘๘๓

ศิลปแบบสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๒๐) สุโขทัยเป็นอาณาจักรหนึ่ง
ของชนชาติไทยที่เรารู้จักทางประวัติศาสตร์มาตั้งแต่พระเจ้าศรีอินทราทิตย์เป็น
กษัตริย์ปกครองเมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ กษัตริย์วงศ์นี้นิยมเรียกกันว่า ราชวงศ์
พระร่วง แม้จะสูญเสียดัสดัษฏภาพแก่อาณาจักรอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๓ แต่ก็ยังมีเชอ

พระวงศ์ปกครองสืบกันมาตั้งแต่ครั้งเมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ อายุของศิลปกรรม จึงกำหนดอยู่ในระยะเวลาใน อาณาจักรสุโขทัยมีเมืองสำคัญ ๓ เมือง คือ ศรีธรรม-
 ราชธานี สุโขทัย และกำแพงเพชร ทั้งสามเมืองมีโบราณสถานขนาดใหญ่ ๆ สร้าง
 ด้วยวัสดุถาวร คือ แดง และอิฐ มีจำนวนมากมายจนรู้สึกว่าจะเกินกำลังสามารถ
 ของราชวงศ์พระร่วงที่จะสร้างสรรขึ้นทุกหนทุกแห่งในช่วงระยะเวลาที่มีอำนาจปกครอง
 อยู่ ๓๕๐ ปี น่าจะมีของก่อสร้างอยู่ก่อนบ้างแล้วไม่มากนักน้อย ความจริงไม่น่าจะ
 มีปัญหาสงสัย เพราะศิลาจารึกกรุงสุโขทัยก็ระบุให้ทราบ เช่นกล่าวหาว่า พระเจ้า
 รามคำแหง กษัตริย์องค์ที่ ๓ โปรดให้ขุดพระบรมราชานุสาวรีย์พระอู่พระสุทนต์ (วัดช้าง
 ด้อม) เป็นที่บรรจุใหม่ในเมืองศรีธรรมราชธานี เป็นต้น แสดงว่าสถาปัตยกรรม
 ราชวงศ์พระร่วงมีประติมากรรมอยู่ช้านาน จนชำรุดทรุดโทรมลง ถ้าเป็นของเพิ่งแรก
 สร้างขึ้นในสมัยแผ่นดินพระเจ้าศรีอินทราทิตย์ผู้เป็นพระราชบิดา หากชำรุดชำรุดพัง
 คงกระทำเพียงขึ้นปฏิสังขรณ์น่าจะเพียงพอ จริงอยู่ - ในตำนานพระปฐมเจดีย์ตอน
 ที่เล่าเรื่องพระยาภาคินิศราชทรงสร้างพระปรางค์วัดพระปฐมเจดีย์เมื่อ พ.ศ. ๑๓๙๙ ดังกล่าว
 ไว้ในบทศิลปะแบบทวารวดีจะมีพิพาทไปถึงชื่อเมืองสุโขทัย (สุโขทัย) ด้วย แต่
 ปัจจุบันก็ยังหาพบซากโบราณสถานอายุถึงสมัยนั้นน้อยให้น่าเชื่อถือได้ไม่ นอก
 จากเคยพบพระพุทธรูปยืนสมัยทวารวดีทำด้วยหินขนาดสูง ๓.๒๕ เมตร ในป่าเมือง
 สุโขทัยองค์เดียวเท่านั้น ซึ่งก็เป็นของทำถอดได้เป็นท่อน ๆ ง่ายต่อการขนเคลื่อน
 ย้าย อย่างที่ได้นำมาเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
 จึงอาจจะไม่ใช่ของแรกสร้างขึ้นในเมืองสุโขทัย สมัยทวารวดีก็ได้ยากจะยึดถือเป็น
 หลักฐานยืนยันอายุบ้านเมืองแห่งนี้ อย่างไรก็ตามในอาณาจักรสุโขทัยมีเมืองหนึ่งข้าง
 ฝ่ายเหนือ คือ เมืองทุ่งยั้ง อยู่ริมแม่น้ำยมเก่าในอำเภอดับแด้จังหวัดอุตรดิตถ์ ใน
 เขตเมืองทุ่งยั้งมีเมืองโบราณเก่าแก่เมืองหนึ่ง เรียกกันว่า เจียงเจ้าเงาะ กำแพงเมือง
 ก่อด้วยดินกับแดง มีคูขังข้างนอกข้างในกำแพงเมือง คูนอกกว้างราว ๘.๐๐ เมตร

คูในกว้างราว ๓.๐๐ เมตรเศษ ที่เมืองนเมือ พ.ศ. ๒๔๗๐ มีราษฎรครอบครองหนึ่ง
 ชุดหลุมปลูกเรือนพบเครื่องสัมฤทธิ์ขนาดใหญ่ ๆ หลายชิ้น เช่น มหริศ, หม้อ, กระทะ,
 กาน้ำ, จอกขัน, พาน, ช้อน เป็นต้น และมอบให้แก่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร
 โดยเฉพาะมหรสิกรุ่นนี้ทางการโบราณคดีจัดเป็นของประเภทสมัยก่อนประวัติศาสตร์
 ในวัฒนธรรมดองซอน มีแหล่งกำเนิดอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศจีน
 อายุป็นพุทธศตวรรษที่ ๓ - ๔ เท่าที่ติดตามศึกษาไม่ใช่ของฝีมือช่างจีน เชื่อว่าเป็น
 ของฝีมือช่างไทยรวมทั้งของชนอื่น ๆ ที่พบปะพร้อมกันนั้นด้วย วัดลุ่มฤทธิประเภท
 นี้เป็นของล้ำค่าจำพวกหนึ่ง ซึ่งอาศัยใช้ประกอบการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของ
 บ้านเมืองที่มายุ่งสูงกว่าพุทธศตวรรษที่ ๑๐ มหริศเป็นเครื่องประโคมชนิดหนึ่ง
 ในกฎมณเฑียรบาลสมัยกรุงศรีอยุธยา กำหนดใช้ตีประโคมเฉพาะพระราชพิธี
 กับพระอัครมเหสีในงานพระราชพิธีบางวาระเท่านั้น อาศัยอายุของมหรสิศและวัตถุ
 อื่น ๆ เหล่านี้พออนุมานได้ว่าเวียงเจ้าเงาะ หรือ เมืองทุ่งยั้ง เป็นบ้านเมืองอยู่แล้ว
 ในราวพุทธศตวรรษที่ ๔ - ๕ ทุ่งยั้งหรืออุตรดิตถ์เป็นท่าเดเมืองท่าสินค้าของภาค
 เหนือมาแต่โบราณกาล มีทางคมนาคมติดต่อขึ้นไปยังเมืองแพร่ - น่าน - จาง-
 เียงราย - เชียงแสน ได้เคยกล่าวมาว่าราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ นั้น กันอ่าวไทย
 อยู่แถวปากน้ำโพ จังหวัดนครสวรรค์ หากเหนือระยะเวลานั้นขึ้นไปใกล้เคียงกับ
 อายุเมืองทุ่งยั้งหรือเวียงเจ้าเงาะ ท้องที่บางตอนในจังหวัดพิจิตรกับอำเภอบางระกำ
 จังหวัดพิษณุโลกยังมีดินเหนียวกลายเป็นทราบลุ่ม คงเป็นดินน้ำใหญ่ด้วยหนึ่ง คือ
 แม่ปิง หรือ แม่พิง มีปากน้ำฝั่งตะวันตกอยู่ข้างใต้เมืองกำแพงเพชรแถวดงแสนปม
 อันเป็นที่ตั้งเมืองไตรตรึงส์ และปากน้ำฝั่งตะวันออกอาจจะอยู่แถวข้างใต้วัดจุฬามณี
 จังหวัดพิษณุโลก หรือ แถวบ้านดาราจังหวัดอุตรดิตถ์ก็ได้ เพราะมีชื่อตำบล
 ปาก (น้ำ) พิงหลงเหลือเป็นที่หมายอยู่ ๒ แห่ง ในตำนานสิงหนวัติกุมารพง-
 ศาสดาวรรณานาเล่าว่าครั้งพระยาดังหนดิราช เชื้อกษัตริย์ไทยเมือง แห่งอาณาจักร

แถบหรือเทียนลงมาถึงราชธานีอยู่ในท้องที่จังหวัดเชียงราย ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๕ มีชายอาณาเขตทางทิศใต้จดอาณาจักรสุทนต์หรือละโว้ที่สับแม่ระมิงค์ คือปากน้ำอิงประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งเมื่อราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๖ พระเจ้าไชยสิริ เชื้อสายพระยาสิงหนตราช ต้องอพยพไพร่บ้านพลเมืองจำนวนมากทั้งเมืองไชยปราการ (อยู่ทางใต้เมืองเชียงราย) หลบหนีกองทัพกรุงพุกามลงมาตามเส้นทางเมืองงาว-น่าน-แพร่ ข้ามแม่น้ำยมผ่านช่องเขาขาดหรือเขาคาย-ด่านลานหอยในจังหวัดสุโขทัยมาตั้งภูมิลำเนาอยู่แถวปากน้ำอิงข้างใต้เมืองกำแพงเพชรประการหนึ่ง ถือว่า ประชาชนแถบกำแพงเพชร สุโขทัย ศรีธรรมราชย์ ตลอดจนแพร่ - น่าน มีความสัมพันธ์สนิทชิดเชื้อกับชาวเชียงแสน เชียงรายอย่างยิ่ง อาจจะเห็นเด่นชัดมีศิลปแบบดพบุรี แบบอุทอง เป็นพื้นอยู่บ้างแล้วในเขตสุโขทัย แต่เมื่อราชวงศ์พระร่วงเป็นใหญ่ขึ้น ประติมากรรมรุ่นแรก ๆ ของศิลปแบบสุโขทัยจึงปรากฏมีลักษณะเป็นแบบเชียงแสนอยู่มาก คือ

รุ่นแรก มีลักษณะเปลี่ยนแปลงมาจากพระพุทธรูปศิลปแบบเชียงแสน คือ ทรวดทรงพระวรกายที่อวบพวย่างเชียงแสนทำให้คล้ายลงเป็นลุ่มบาง วงพระพักตร์แทนที่จะอวบกลมกลายเป็นมนรี พระนาสิกโด่งสูงขึ้นกว่าแบบเชียงแสน ยอดพระเมลาวยังคงเป็นบัวกลม วิชฌางพระบาทนอกจากทำอย่างขดลัดมาชเพชรมทำขดลัดมาชราบเพิ่มชั้นอีกท่าหนึ่ง และในเวลารุ่นเดียวกันนี้บางองค์มีทรวดศิลปแบบดังกล่าวเข้ามาผสมกับแบบเชียงแสน คือลักษณะอย่างที่เราเรียกกันว่าแบบวัดตะกอน อันการแพร่หลายของพระพุทธรูปศาสนาดังการวมทั้งประติมากรรมและสถาปัตยกรรมที่เข้ามาสู่กรุงสุโขทัยนั้น เชื่อว่าผ่านเข้ามาจากภาคใต้ คือเมืองนครศรีธรรมราชและกรุงอโยธยา ที่ว่ามาจากเมืองนครศรีธรรมราชนั้นดูจะไม่มีปัญหา เพราะข้อความในศิลาจารึกยืนยันอยู่แล้วว่า “มหาเถรดังฆราวาสปราชญ์เรียนจบปิฎกไตรหลวงกว่าปู่ครูในเมืองทุกคนดุกแต่เมืองศรีธรรมราชมา ” แต่ที่ว่าจากกรุงอโยธยา

ด้วยนัยยะที่น่าสงสัยอยู่ว่ากรุงอโยธยามีจริงหรืออย่างไร แม้จะได้กล่าวลำดับ กษัตริย์และเวดารัชกาลไต่ย่อ ๆ ในบทคิดรูปแบบอุทกแต่ก็เป็นเรื่องราวที่ฟังสอค้น เผยแพร่เมื่อเร็ว ๆ นี้เอง * ที่จริงในสมัยราชวงศ์พระร่วง มีข้อความพัวพันกับกรุง อโยธยาอยู่อย่างน้อย ๒ เรื่อง คือพระเจ้ารามคำแหงเมื่อยังเป็นราชกุมารได้ลงไปศึกษา วิทยาการที่ละโว้เมืองลูกหลวงของกรุงอโยธยา ปรากฏอยู่ในพงศาวดารล้านนาเรื่อง หนึ่ง และพระภิกษุมัชฌิมของสุโขทัยในแผ่นดินพระเจ้าเลอไทย - พระเจ้าติไทย คือ พระอโนมทัสสีกับพระสุมนะเถรลงไปแล้วเรียนพระพุทธานุชาในกรุงอโยธยา ปรากฏในตำนานมุตคำสอนนอกเรื่องหนึ่ง จัดเป็นหลักฐานส่วนหนึ่งยืนยันว่ากรุง อโยธยามีจริงและมีการศึกษาเจริญทางอาณาจักรและพุทธจักรยิ่งกว่ากรุงสุโขทัย ด้วย

พระพุทธรูปแบบสุโขทัยรุ่นนี้อายุอย่างต่ำควรอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๘

รุ่นกลาง พระพุทธรูปรุ่นนี้ เป็นแบบสุโขทัยบริสุทธิ คือมีลักษณะเป็น ศิลปะใหม่มีต้นแบบมาจากแบบผสมหรือที่ลอกเลียนกันมา ศิลปินได้ถ่ายทอดอุดมคติ ชีวิตจิตใจอันบริสุทธิ์ของไทยลงในงานฝ่ายคำสอนด้วยศรัทธาสุดซึ้ง สามารถให้ พิจารณาเห็นเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงการหลุดพ้นกิเลสตัณหาทางมรดกของพระพุทธรูป องค์ ลักษณะของพระพุทธรูปทำพระวรกายกลมถึงสะดือคอดอง (จนชาวตะวันตก เข้าใจว่าพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยนั้นเป็นรูปสตรีเพศ) วงพระพักตร์เป็นรูปไข่ พระ นาสิกโด่งงุ้ม พระโอษฐ์เล็กบาง พระขนงวาดเป็นวงโค้งบรรจบกันที่ตึงพระนาสิก พระเกศาทำกระหมวกกันหอยแหลมสูง ยอดพระเมาลีเป็นเปลวเพลิง ตั้งชายาวยาว จรดพระนาภี ปลายแฉกเป็นเขี้ยวตะขาบ ประมาณอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๒๐ ในรุ่นนี้ยังมีลักษณะแตกต่างออกไปอีก ๒ แบบ คือ แบบหนึ่งทำส่วน พระเศียรค่อนบนค่อนข้างกว้างใหญ่ ตอนล่างแคบลงเล็กน้อย มักพบกันที่เมือง กำแพงเพชร จึงเรียกว่า แบบกำแพงเพชร อีกแบบหนึ่งทำนพระหัตถ์เต็มอกกัน ึ่งสั้น เชื่อว่าเริ่มสร้างทรงแผ่นดินพระเจ้าติไทย (พ.ศ. ๑๘๙๐ - ๑๘๙๖)

* เรื่องกัมโพชนคร - อโยธยา - ตามพรลิงก์ ของผู้เขียน

รูปนปลาย ในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ลักษณะแสดงความบริสุทธิ์ และ อิมเอบด้วยมิติที่ดีสวยงามมีในพระพุทธรูปรุ่นกลางคล้ายลงจนเกิดมีความแข็งแกร่งต่าง ชนแทนที่ละน้อย ๆ ในที่สุดเมื่ออิทธิพลของศิลปะแบบอยุธยาชนไปคลุกเคล้า ศิลปะ เนมิตของแบบสุโขทัยก็เลือนหายไป

ศิลปะแบบนครศรีธรรมราช ดำเนินขึ้นกาดมาตีปรณเด้าว่า เมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐ หรือ จ.ศ. ๖๑๘ พระเจ้าโรจนราชกรุงสุโขทัยได้จัดประพาสเมือง นครศรีธรรมราชและด้วยการร่วมมือของกษัตริย์นครศรีธรรมราช พระองค์ทรงได้ พระพุทธรูปสำคัญองค์หนึ่งเรียกว่า พระพุทธรูปหิมาจากประเทศลังกา พระเจ้า โรจนราชของคณิกโบราณคดีบางท่านว่าเป็นพระเจ้าศรีอินทราทิตย์กม เป็นพระเจ้า รามคำแหงกม ในที่สุดกำหนดการตามตำนานเชื่อว่าพระเจ้าศรีอินทราทิตย์ เพราะก่อน พ.ศ. ๑๘๒๐ นั้น พระเจ้ารามคำแหงยังมีได้โดยดีวิราชสมบัติและกษัตริย์ นครศรีธรรมราชคือ พระเจ้าจันทราภานุแห่งราชวงศ์ปฐม พระพุทธรูปที่ ๕ ครอง โบราณนอกจากผ่านจากนครศรีธรรมราชชนมาสู่กรุงสุโขทัยแล้วในชั้นหลังต่อมา ได้ถูกอัญเชิญไปประดิษฐาน ณ เมืองสำคัญ ๆ อีกหลายแห่ง คือ พระนครศรีอยุธยา, เมืองกำแพงเพชร, เชียงราย, เชียงใหม่ อาจจะโดยเหตุที่ถูกอัญเชิญไปอยู่เมืองนั้น เมืองตามวาระต่าง ๆ กัน ทำให้เกิดมีพระพุทธรูปหิมาคลอด้วยลัทธิพุทธชน ๓ องค์ ซึ่งปัจจุบันองค์หนึ่งอยู่ในพระวิหารวัดพระสิงห์เมืองเชียงใหม่ เป็นพระพุทธรูป ปางมารวิชัย ลักษณะฝีมือช่างแบบเชียงแสน นิยมเรียกกันว่า “พระสิงห์” องค์หนึ่ง คือพระพุทธรูปหิมาอยู่ ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจังหวัด พระนคร เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ลักษณะฝีมือช่างแบบสุโขทัย พระเศียร ล้วนบนกลมกว้างคล้ายแบบพระพุทธรูปเมืองกำแพงเพชร อีกองค์หนึ่งอยู่ในหอ พระสิงห์ใกล้ศาลากลางจังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ลักษณะฝีมือช่างแบบนครศรีธรรมราช ทางภาคใต้นิยมเรียกกันว่า พระสิงห์

หรือพระดิยง สรุปว่าทั้งล้ามองค์มีลักษณะเป็นฝีมือช่างในประเทศไทย หาใช้ฝีมือช่างดังกล่าวไม่ อย่างไรก็ตามในท่อนดังกล่าวถึงลักษณะพระพุทธรูปแบบพระดิยงหรือฝีมือช่างแบบนครศรีธรรมราชต่อไป พระพุทธรูปแบบนี้จะมีตำนานเล่าว่าพบฝังอายุสูงขึ้นไปถึงสมัยสุโขทัยพุทธศตวรรษที่ ๑๙ แต่ส่วนมากที่ตรวจพบมักมีลักษณะคล้ายพระพุทธรูปแบบเชียงแสน ปรากฏในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ คือทำเป็นปางมารวิชัย ขัดสมาธิเพชร วงพระพักตร์แบนกว้างกว่าแบบเชียงแสน และพระโอษฐ์ก็กว้างกว่า ทำดังงาเป็นแผ่นใหญ่ มีหลายแฉกซ้อนกัน ด้านเหนือพระถันมีรูปร่าง ชายจีวรได้พระเพลาหมักจีวร

ศิลปะแบบอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ ๒๐ ถึง พ.ศ. ๒๓๑๐) ในตอนท้ายบทศิลปะแบบอยุธยา ได้ระบุว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ผู้สร้างพระนครศรีอยุธยาขึ้นริมหนองโสน (บึงพระราม) เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๓ นั้น เป็นกษัตริย์ครองอยู่ต่อโยชยาภิรามาเพนทศ ราชธานีของอาณาจักรอยุธยา ก่อน และในอาณาจักรนี้มีศิลปกรรมอยู่แล้ว ๒ แบบ คือ แบบดลพบุรีกับแบบอยุธยา ฉะนั้นไม่เป็นปัญหาใดที่ลัทธิช่างทั้งสองนี้จะไม่ตกทอดมาเป็นแบบอย่างในราชธานีใหม่ ดังประจักษ์พยานที่ได้อาจค้นพบตามวัดวาอารามซึ่งสร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เช่น วัดพระมหาธาตุ วัดราชบูรณะ เป็นต้น แต่ลักษณะฝีมือช่างกับวิธีการทำจะเป็นหล่อหรือปั้นก็ตามส่วนใหญ่นักคิดความปราณีตงดงามลงไปกว่าของกรุงราชธานีเดิมมาก หลังจากอาณาจักรสุโขทัยตกเป็นประเทศราชของอาณาจักรอยุธยาในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๑ ถึงแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ. ๑๙๕๒ - ๑๙๖๘) มีเหตุการณ์ของบ้านเมืองที่ทำให้พระมหากษัตริย์ หรือเชื้อพระวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ต้องเสด็จออกไปยังหัวเมืองในเขตสุโขทัยหลายครั้ง คงจะล้นพระทัยในความงดงามของพระพุทธรูปแบบสุโขทัยจึงถอดถ่ายมาเป็นแบบอย่าง ในชั้นแรกอาจจะสร้างสักรแต่ประเภทของเล็กๆ เช่น พระพิมพ์ (จำพวกพระกำแพงศอก)

ก่อน ถึงแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๓๙๗๔ - ๒๐๓๓) นอกจากจะมีสายสัมพันธ์กับราชวงศ์สุโขทัยแล้วยังได้เข้าไปประทับอยู่ ณ เมืองพิษณุโลกจนตลอดพระชนมายุเป็นเวลาถึง ๒๕ ปี ศิลปินแห่งราชสำนักเมืองเหนือ เมืองใต้ย่อมจะต้องคลุกคลีแลกเปลี่ยนความรู้กันและกัน ของฝ่ายใดมีธรรมเนียมเหนือกว่าก็มีอิทธิพลแทรกซึมเข้าอยู่ในของอีกฝ่ายหนึ่ง ฉะนั้น ทางเมืองเหนือจึงเกิดมีพระพุทธรูปแบบสุโขทัยอย่างมีพระศอก (เป็นเส้นเล็ก ๆ) อันเป็นลักษณะพิเศษของแบบอุทอง ส่วนทางเมืองใต้เกิดมีพระพุทธรูปแบบอุทองอย่างวงพระพักตร์ยาวเวียนแบบรูปไข่ของสุโขทัย ซึ่งในที่สุดทรวดทรงของพระพุทธรูปแบบสุโขทัยที่คล้ายความอ่อนหวานนุ่มนวลเกือบสิ้นเชิงแล้วก็กลายเป็นแบบอยุธยาอย่างแท้จริง นิยมสร้างกันมาจนพระนครศรีอยุธยาหมดสภาพเป็นราชธานี อย่างไรก็ตามในตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาปรากฏว่าชอบสร้างพระพุทธรูปเวียนแบบอุทองด้วยหินทราย แต่มีพระศอกที่ขอบพระนลาตเป็นเส้นกลมเล็กกว่าแบบของเดิม กับมีรอยจำหลักลึกลงที่ริมพระโอษฐ์บน (พรายปาก) ด้วยอย่างหนึ่ง และอีกอย่างหนึ่งชอบสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องกันมาก

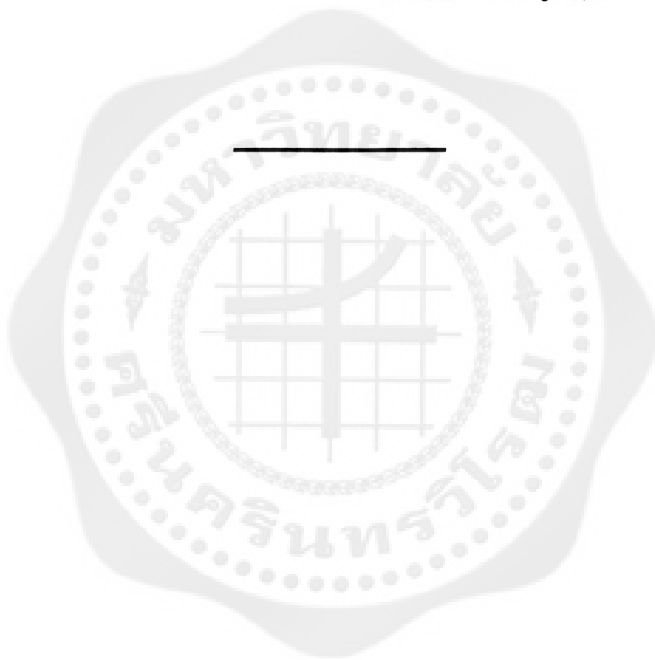
ในสมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี (พ.ศ. ๒๓๑๐ - ๒๓๒๕) เนื่องจากมีระยะเวลาสั้นเพียง ๑๕ ปี ลักษณะฝีมือช่างยังไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากแบบอยุธยานัก ทางการโบราณคดีจึงอนุมานได้ว่าในศิลปะแบบอยุธยา

ศิลปะแบบรัตนโกสินทร์ (พุทธศตวรรษที่ ๒๔ มาถึงเวลาปัจจุบันนี้) นับตั้งแต่พระนครศรีอยุธยาสิ้นสภาพเป็นราชธานีเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ มาจนถึงเมืองธนบุรีเป็นนครหลวงแทนและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นเป็นราชธานี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ รวม ๑๕ ปี เป็นเวลาที่สั้นเกินไปที่จะมีศิลปินรุ่นใหม่ ๆ เกิดขึ้น ฉะนั้น พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๑ เช่น พระประธานปูนปั้นในพระวิหารและพระอุโบสถวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์จังหวัด

พระนครจึงยังมีลักษณะคล้ายแบบอยุธยาตอนปลาย และลัทธิใหญ่ในรัชกาลนี้
ทรงมีพระราชศรัทธาให้เชิญพระพุทธรูปโบราณทั้งดีและชำรุด ในกรุงศรีอยุธยา
สู่โขทัยลงมาซ่อมแต่งประดิษฐานไว้ตามพระอารามต่าง ๆ เช่น วัดพระเชตุพนเป็นต้น
บรรดาพระราชวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ต่างคำนึงตามพระราชปรารภว่า คือ
เก็บขนไปประดิษฐานยังวัดวาอารามที่สร้างขึ้นในสกุลวงศ์ของตน นับเป็นบุญกุศลแก่
วงศ์การศัลยกรรม ประวัติศาสตร์ และโบราณคดีในยุคนั้นอย่างด้นพื้น
มีฉะนั้นแล้วอาจจะเหลือแต่พระพุทธรูปเดิมมาเคี้ยวขาดหักถ่วงไว้ให้ศึกษาหาความรู้
ดังที่เป็นอยู่ในทุกวันนี้ ถึงสมัยรัชกาลที่ ๒ ที่ ๓ เป็นเวลาเนิ่นนานพอที่จะถือว่า
สกุลช่างของกรุงรัตนโกสินทร์มีความเจริญกว้างขวางขึ้นแล้ว การสร้างพระพุทธรูป
ในรุ่นนี้จึงปรากฏว่ามีความงามอยู่ที่ทรวดทรงและเครื่องประดับ ล้วนพระพักตร์
หน้าของคุณสมบัติทางจิตใจ กล่าวคือเป็นรูปหุ่นไป พระพุทธรูปที่หน้านับถือเป็น
แบบอย่างโดยทั่วไปในรุ่นนี้เห็นจะได้แก่ชุดพระปางต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้น ๔๐ องค์ เวลานั้นประดิษฐานอยู่ในหอราชกรมมานุสรณ์
และหอราชพงศาานุสรณ์ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กับพระประธานอีก ๔ องค์ คือ
วัดราชโอรส วัดสุทัศน์ วัดราชบพิธ และวัดเฉลิมพระเกียรติ ถึงสมัยรัชกาลที่ ๕
ทรงสร้างวัดเบญจมบพิตร โปรดให้จำลองพระพุทธรูปราชเมืองพิษณุโลกหล่อเป็น
พระประธาน และให้รวบรวมพระพุทธรูปแบบสมัยต่าง ๆ ในประเทศไทยกับแบบ
พระพุทธรูปประเทศอื่น ๆ มาตั้งไว้ที่พระระเบียงวัดเบญจมบพิตร แต่นั้นมาการ
เลือกหาและแก้ไขแบบอย่างพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นใหม่ก็นิยมตามลักษณะพระ-
พุทธรูปเหล่านั้น เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ เนื่องในงานฉลองครบ ๒๕ พุทธศตวรรษใน
ประเทศไทย คณะกรรมการจัดงานฯ ได้มอบให้ศาสตราจารย์ศิลป พีระศรี แห่ง
มหาวิทยาลัยศิลปากรจัดการปั้นพระพุทธรูปเป็นแบบอย่างองค์หนึ่งในแบบปางลีลา
ของศิลปสุโขทัย แกะสลักขึ้นให้มีความจริงอย่างธรรมชาติมากกว่าความคิด

ประดิษฐ์อย่างเช่นแบบสุโขทัย โดยรักษาพุทธลักษณะสำคัญบางประการ เช่น พระเกตุมาลาที่มีรัศมีเป็นเปลวเพลิง ไตรจักรมีรั้วรอยอย่างฉ่ำพบบเป็นต้น ว่าโดยเฉพาะในปัจจุบันนี้ ลักษณะของพระพุทธรูปพอจะเรียกว่าสมัยรวมแบบประติมา-
โบราณก็ได้ คือ มีการสร้างเลียนแบบทุกแบบอย่างดั่งได้พรรณามา.

มานิต วัลลิโกคม

พระพุทธรูป ปางประทมเทศนา สัมฤทธิ์ อมรวัด สูง ๗ ซม.
พบที่ เมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร สัมฤทธิ์ ปาละ สูง ๓๑ ซม.
พบที่ อำเภอดง จังหวัดนครราชสีมา

รูปพระพิศัตว์อวโลกิเตศวร สัมฤทธิ์ ปาละ สูง ๕๐ ซม.
พบที่ ไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร สัมฤทธิ์ ปาละ สูง ๒๓ ซม.
พบที่ เมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร สัมฤทธิ์ ปาละ สูง ๓๐ ซม.
พบที่ กาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี

รูปพระพิทักษ์อวโลกิเตศวร สัมฤทธิ์ ปาละ สูง ๒๑ ซม.
พบที่จังหวัดนครศรีธรรมราช

พระพุทธรูป ปางสมาธิ สัมฤทธิ์ ลังกา ตักกว้าง ๘.๕ ซม.
พบที่ จังหวัดสุโขทัย

พระพุทธรูป ปางสมาธิ สัมฤทธิ์ ลังกา ตักกว้าง ๘.๒ ซม.
พบที่ สฟิงพระ จังหวัดสงขลา

พระพทธรูปโกษัศคร สัมฤทธิ ธเบต ตักกว้าง ๗.๒ ซม.
พบที่ จังหวัดอยุธยา

พระพุทธรูป สัมฤทธิ์ จิน สูง ๓๐ ซม. กว้าง ๑๕ ซม.
พบที่ จังหวัดอยุธยา

พระพุทธรูป ปางมารวิชัย บุษราคัม (ฝีมือช่างพม่า)

สูง ๗.๕ ซม. ตักกว้าง ๔.๘ ซม.

พบที่ จังหวัดเชียงใหม่

พระพุทธรูป ปางประทานพร สัมฤทธิ์ ทวารวดี สูง ๒๓ ซม.
พบที่ จังหวัดบุรีรัมย์

พระพุทธรูป ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ สัมฤทธิ์ หวารวัด สูง ๒๕ ซม.
พบที่ จังหวัดสุพรรณบุรี

พระพุทธรูป ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ สัมฤทธิ์ ทวารวดี สูง ๑๕ ซม.
พบที่ วังปลัด จังหวัดบุรีรัมย์

พระพุทธรูป ปางประทานพร สัมฤทธิ์ ทวารวดี สูง ๒๐ ซม.
พบที่ จังหวัดนครปฐม

พระพุทธรูป ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ ชินเงิน ทวารวดี สูง ๑๐ ซม.
พบที่ พงศึก จังหวัดกาญจนบุรี

พระพุทธรูป ปางประธานธรรม สัมฤทธิ์ หวารวดี ตักกว้าง ๙.๔ ซม.
พบที่ พระปโทน จังหวัดนครปฐม

พระพุทธรูป ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ สัมฤทธิ์ ทวารวดี สูง ๒๐ ซม.
พบที่ พงศึก จังหวัดกาญจนบุรี

พระพุทธรูป ปางสมาธิ สัมฤทธิ์ ทวารวดี ตักกว้าง ๘.๘ ซม.
พบที่ จังหวัดบุรีรัมย์

พระพุทธรูป ปางประทานธรรม สมัยสุโขทัย ทวารวดี สูงกว้าง ๔ ซม.
พบที่ พงศึก จังหวัดกาญจนบุรี

พระพุทธรูป ปางประทานพร สัมฤทธิ์ ทวารวดี สูง ๑๖ ซม.
พบที่ จังหวัดราชบุรี

พระพุทธรูป ปางประทานพร สัมฤทธิ์ ทวารวดี สูง ๒๕ ซม.
พบที่ จังหวัดสุพรรณบุรี

พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สัมฤทธิ์กาหลยทอง ศรีวิชัย
 สูง ๗.๘ ซม. ตักกว้าง ๖ ซม.
 พบที่ จังหวัดราชบุรี

พระพุทธรูป ปางโปรดสัตว์ สัมฤทธิ์ ศรีวิชัย สูง ๑๒ ซม.
พบที่ จังหวัดสุราษฎร์ธานี

พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สัมฤทธิ์ ศรีวิชัย สูง ๖ ซม. ตักกว้าง ๕ ซม.
พบที่ จังหวัดสุพรรณบุรี

พระพุทธรูป นาคปรก (เศียรนาคชำรุด) สัมฤทธิ์ ศรีวิชัย

สูง ๑๒ ซม. ตักกว้าง ๑๐ ซม.

พบที่ จังหวัดเพชรบุรี

พระพุทธรูป ปางมารวิชัย มีสาวกยืนซ้ายขวา สัมฤทธิ์ ศรีวิชัย

สูง ๖.๕ ซม. ตักกว้าง ๕ ซม.

พบที่ เมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

พระพุทธรูป ปางโปรดสัตว์ สัมฤทธิ์ ศรีวิชัย สูง ๑๓ ซม.
พบที่ จังหวัดนครศรีธรรมราช

พระพุทธรูป ปางสมาธิ สัมฤทธิ์ ศรีวิชัย สูง ๘.๖ ซม. ตักกว้าง ๖ ซม.
พบที่ จังหวัดสุพรรณบุรี

พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สัมฤทธิ์ ศรีวิชัย (ตอนปลาย) สูง ๙ ซม.
ตักกว้าง ๕.๕ ซม.

รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร สัมฤทธิ์ ศรีวิชัย สูง ๕๔ ซม.
พบที่ ไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร สัมฤทธิ์ ศรีวิชัย สูง ๑๘ ซม.
พบที่ จังหวัดสุราษฎร์ธานี

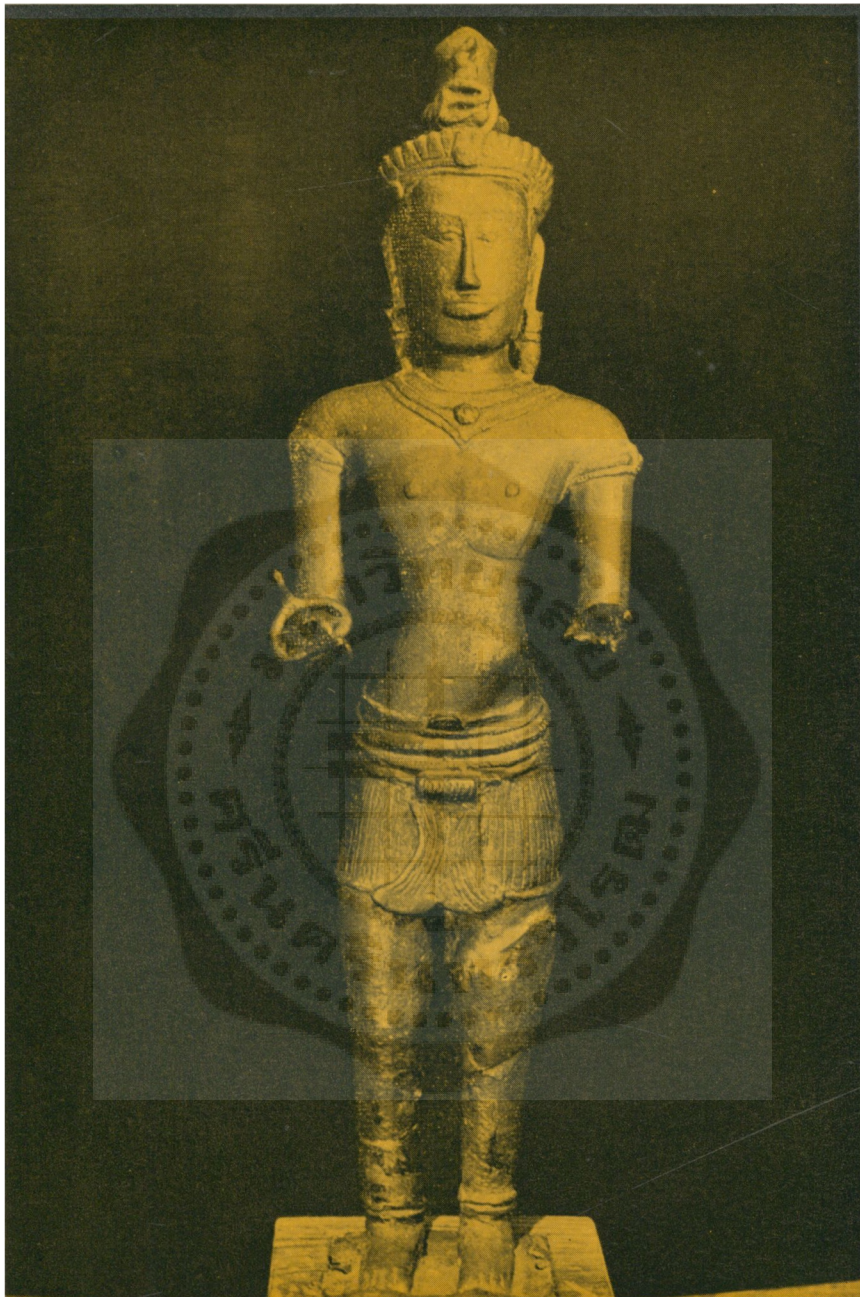
พระพุทธรูป ปางประทานอภัย สัมฤทธิ์ ลพบุรี สูง ๓๐ ซม.
พบที่ จังหวัดสุพรรณบุรี

รูปพระโพธิสัตว์ อวโลกิเตศวร สัมฤทธิ์ ลพบุรี สูง ๒๐ ซม.
พบที่ จังหวัดสุรินทร์

พระพุทธรูป ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ สัมฤทธิ์ ลพบุรี สูง ๒๐ ซม.
พบที่ จังหวัดศรีสะเกษ

รูปพระอิศวร สัมฤทธิ์ ลพบุรี สูง ๓๘ ซม.
พบที่ พิมาย จังหวัดนครราชสีมา

เทวรูป สัมฤทธิ ลพบุรี สูง ๒๕ ซม.
พบที่ จังหวัดนครราชสีมา

พระพุทธรูป ปางประทานอภัย สัมฤทธิ์ ลพบุรี สูง ๑๖ ซม.
พบที่ จังหวัดลพบุรี

พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สัมฤทธิ์ โลหบุรี สูง ๑๓ ซม. ตักกว้าง ๙.๕ ซม.
พบที่ จังหวัดนครราชสีมา

พระพุทธรูป นาคปรก ชิน ลพบุรี สูง ๓๗ ซม. ตักกว้าง ๑๗ ซม.
พบที่ นครชัยศรี จังหวัดนครปฐม

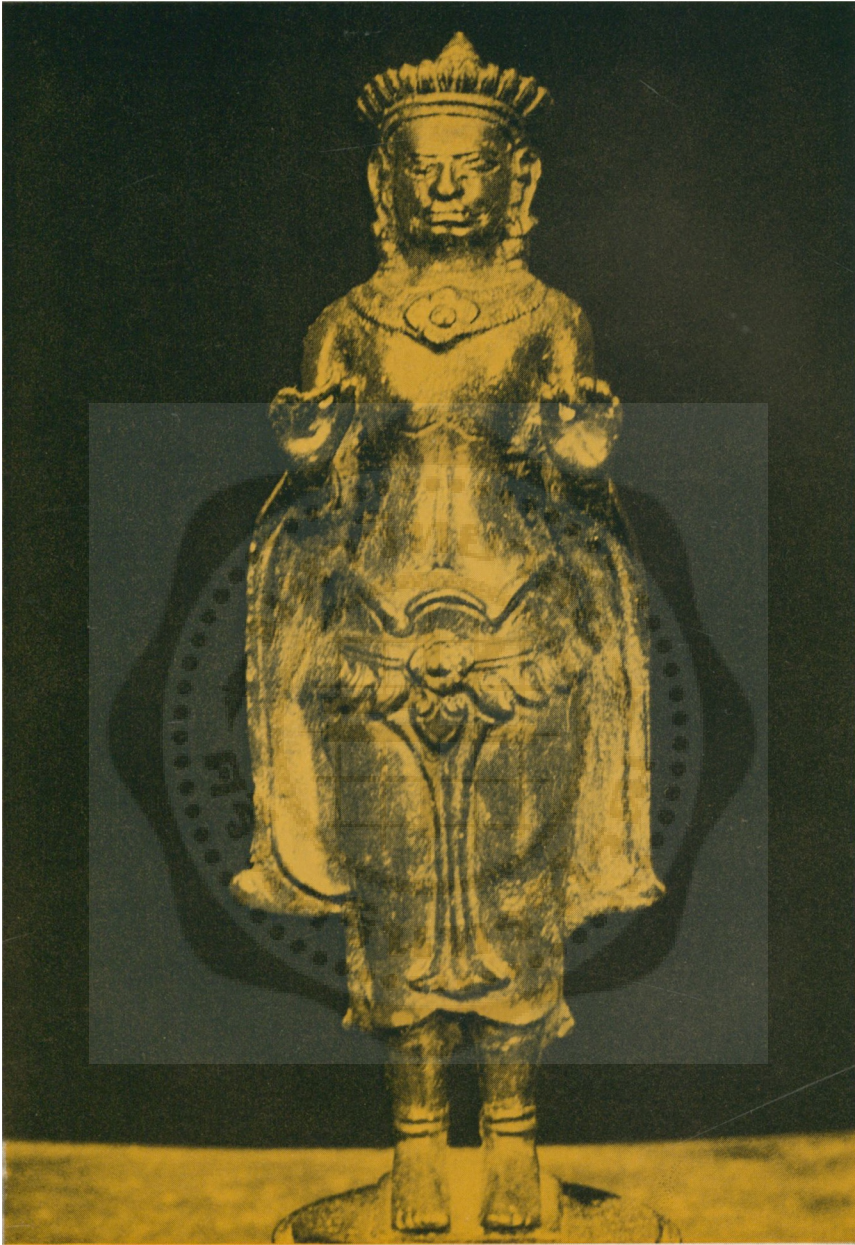
พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สัมฤทธิ์ โลหบุรี สูง ๑๓ ซม. ตักกว้าง ๙ ซม.
พบที่ พิมาย จังหวัดนครราชสีมา

พระพุทธรูป ปางมารวิชัยสมัยรัตนโกสินทร์ สัมฤทธิ์ ลพบุรี
 สูง ๒๖ ซม. ตักกว้าง ๖.๕ ซม.
 พบที่ จังหวัดอยุธยา

พระพุทธรูป นาคปรก มีรูปพระโพธิสัตว์และนางปัญญาวารมีบวช้าย
 หินสีดำ ลพบุรี สูงฐาน ๑๖ ซม. ตักกว้าง ๕ ซม.
 พบที่ พิมาย จังหวัดนครราชสีมา

พระพุทธรูป ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ สัมฤทธิ์ โลหบุรี สูง ๑๔ ซม.
พบที่ จังหวัดสุรินทร์

รูปพระอาทิตย์บราหฺมา สัมฤทธิ์ ลพบุรี สูง ๑๕ ซม.
พบที่ จังหวัดลพบุรี

รูปพระอิศวรนั่ง สัมฤทธิ์ ลพบุรี สูง ๑๖ ซม.
พบที่ จังหวัดลพบุรี

รูปนางปัญญาวารม นง สัมฤทธิ์ โลหะ สูง ๒๒ ซม. ตักกว้าง ๑๐ ซม.
พบที่ อำเภอลำปาง จังหวัดนครราชสีมา

พระพุทธรูป ปางสมาธิ (มีพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และ นางปัญญาบารมี)
 สัมฤทธิ์ ลพบุรี สูง ๓๕ ซม. ตักกว้าง ๒๕ ซม.
 พบที่ จังหวัดสุรินทร์

พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สัมฤทธิ์ เชียงแสน สูง ๑๔ ซม. คกกว้าง ๑๐ ซม.

พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สัมฤทธิ์ เชียงแสน สูง ๒๔ ซม. ตักกว้าง ๒๑ ซม.

พระพุทธรูป ปางสมาธิ สมฤทธิ์ เชียงแสน สูง ๕๑ ซม. ตักกว้าง ๔๐ ซม.

พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สัมฤทธิ์ เชียงแสน ตักร้าง ๒๑ ซม.

เทวรูปนั่ง สัมฤทธิ์ เชียงแสน สูง ๒๓ ซม. ตักกว้าง ๑๓ ซม.

พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สัมฤทธิ์ เชียงแสน สูง ๒๐ ซม. ตักกว้าง ๑๓ ซม.

พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สัมฤทธิ์ เชียงแสน สูง ๒๖ ซม. ค้ำกว้าง ๑๔ ซม.

พระพุทธรูป ปางสมาธิ สัมฤทธิ์ เชียงแสน สูง ๑๔ ซม. ตักกว้าง ๑๓ ซม.

พระพุทธรูป ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ สัมฤทธิ์ อู่ทอง สูง ๓๐ ซม.
พบที่ จังหวัดสุพรรณบุรี

พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สัมฤทธิ์ อู่ทอง สูง ๔๐ ซม. ตักกว้าง ๓๒ ซม.
พบที่ จังหวัดสุพรรณบุรี

พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สัมฤทธิ์ อู่ทอง สูง ๕๔ ซม. ตักกว้าง ๓๕ ซม.
พบที่ จังหวัดสวรรคโลก

พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สัมฤทธิ์ อู่ทอง สูง ๓๙ ซม. ตักกว้าง ๒๓ ซม.
พบที่ จังหวัดอยุธยา

พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สัมฤทธิ์ อู่ทอง สูง ๓๐ ซม. ตักกว้าง ๒๐ ซม.
พบที่ จังหวัดชัยนาท

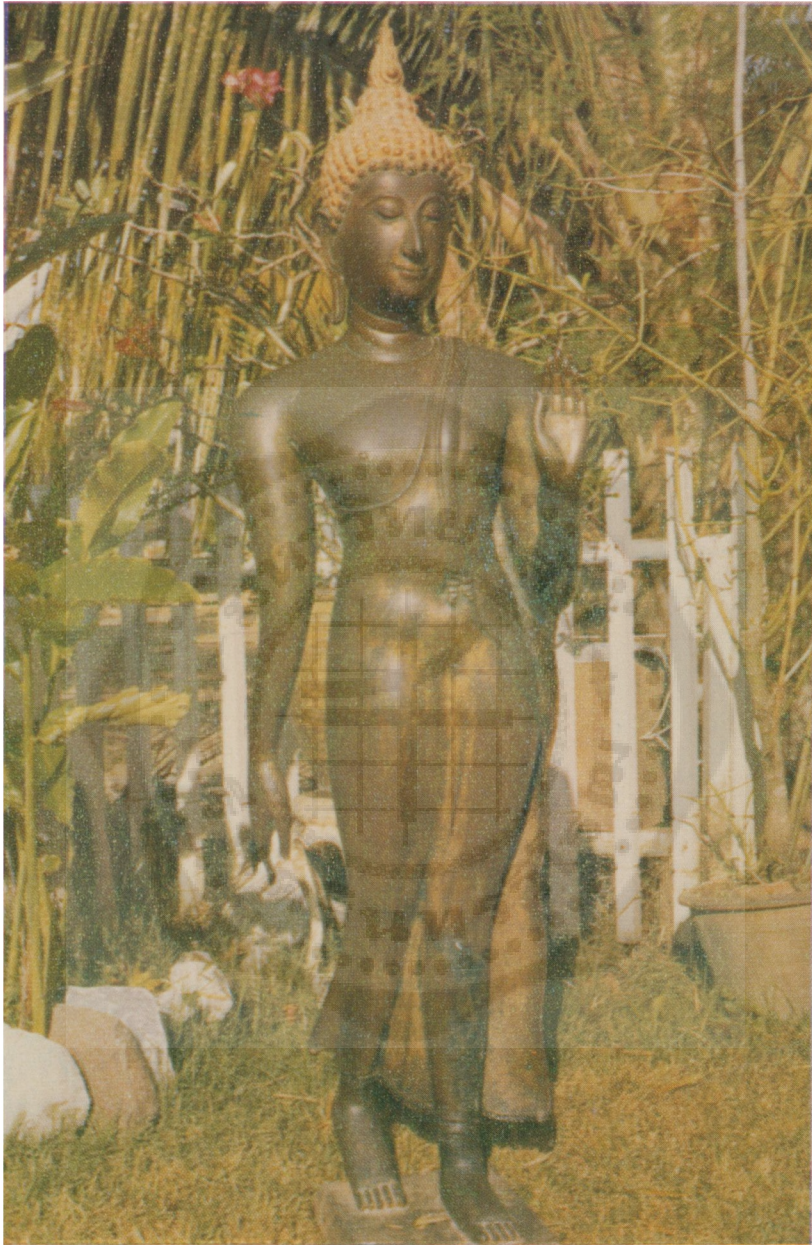
พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สัมฤทธิ์ อู่ทอง สูง ๓๘ ซม. ตักกว้าง ๒๒ ซม.
พบที่ จังหวัดสุพรรณบุรี

พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สัมฤทธิ์ อู่ทอง สูง ๓๓ ซม. ตักกว้าง ๒๐ ซม.
พบที่ จังหวัดอยุธยา

พระพุทธรูปยืน ปางโปรดสัตว์ สัมฤทธิ์ อู่ทอง สูง ๓๗ ซม.
พบที่ จังหวัดร้อยเอ็ด

พระพุทธรูป ปางลีลา สัมฤทธิ์ สุโขทัย สูง ๑๓๔ ซม.
พบที่ จังหวัดสุโขทัย

พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สัมฤทธิ์ สุโขทัย สูง ๖๕ ซม. ตักกว้าง ๔๖ ซม.
พบที่ จังหวัดสุพรรณบุรี

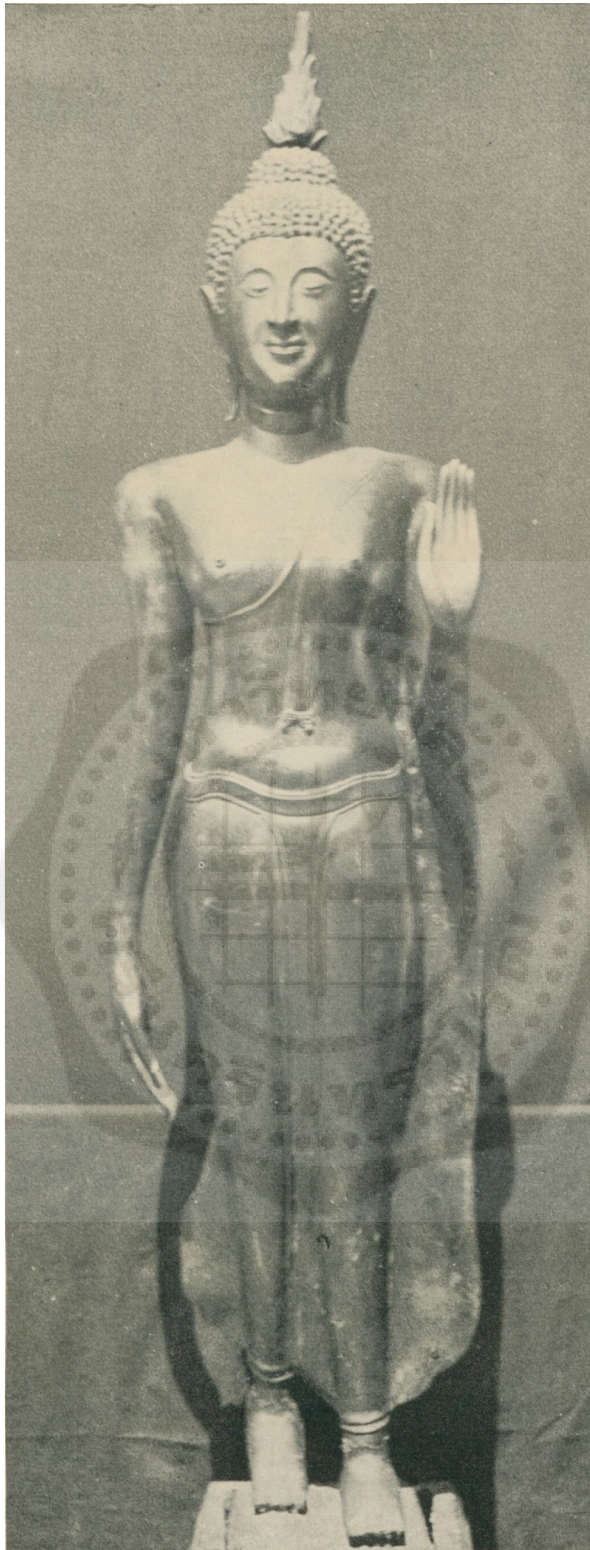
พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สัมฤทธิ์ สุโขทัย สูง ๔๕ ซม. ตักกว้าง ๓๒ ซม.
พบที่ จังหวัดสุโขทัย

พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สัมฤทธิ์ สุโขทัย สูง๒๗ซม. ตักกว้าง๒๐ซม.
พบที่ จังหวัดพิษณุโลก

พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สัมฤทธิ์ สุโขทัย สูง ๒๔ ซม. ค้ำกว้าง ๑๙ ซม.

พระพุทธรูป ปางลีลา สัมฤทธิ์ สุโขทัย (ตอนปลาย) สูง ๑๕๐ ซม.
พบที่ จังหวัดกำแพงเพชร

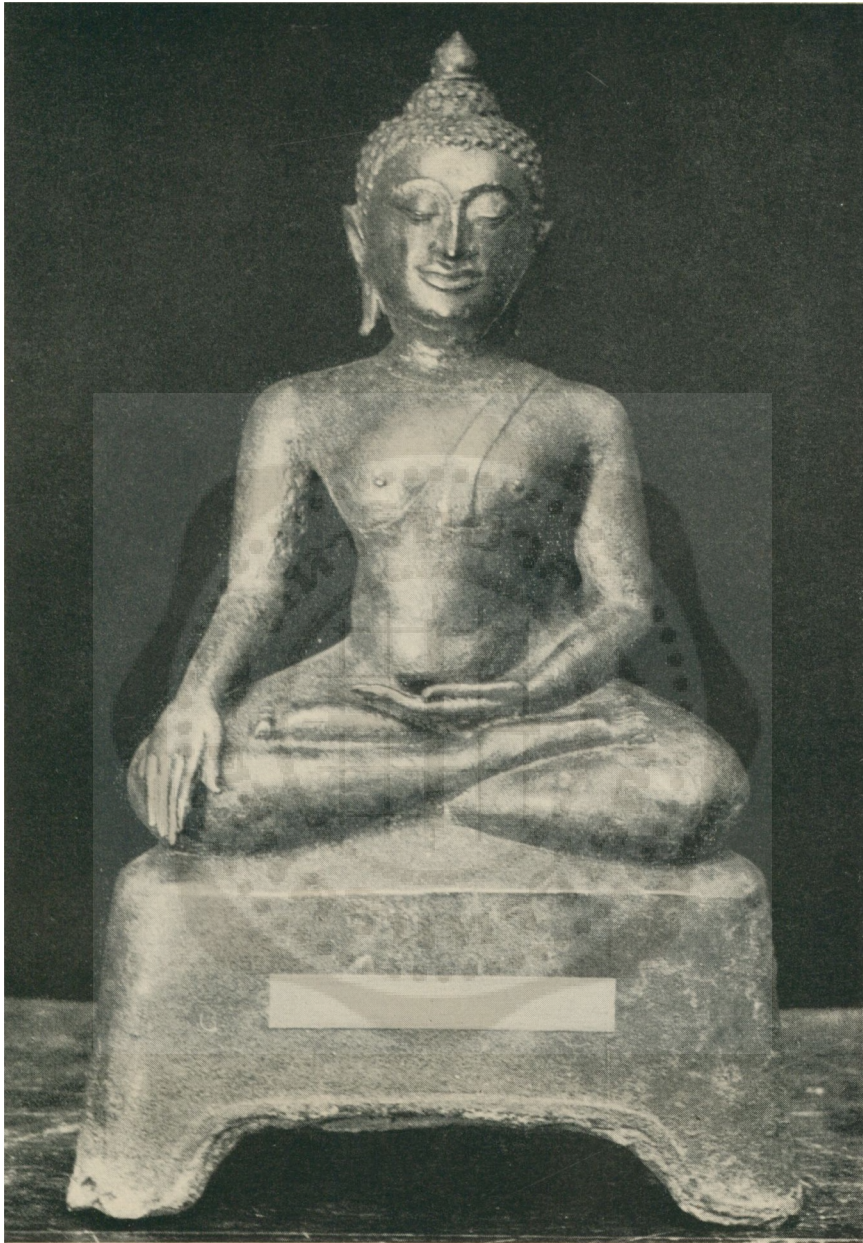
พระพุทธรูป ปางลีลา ทองคำ สุโขทัย สูง ๑๐ ซม.
พบที่ จังหวัดพิษณุโลก

พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สัมฤทธิ์ สุธัชชีย์ สูง ๓๗ ซม. ตักกว้าง ๓๔ ซม.
พบที่ จังหวัดอุดรธานี

พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สัมฤทธิ์ นครศรีธรรมราช
สูง ๑๕ ซม. ตักกว้าง ๑๑ ซม.

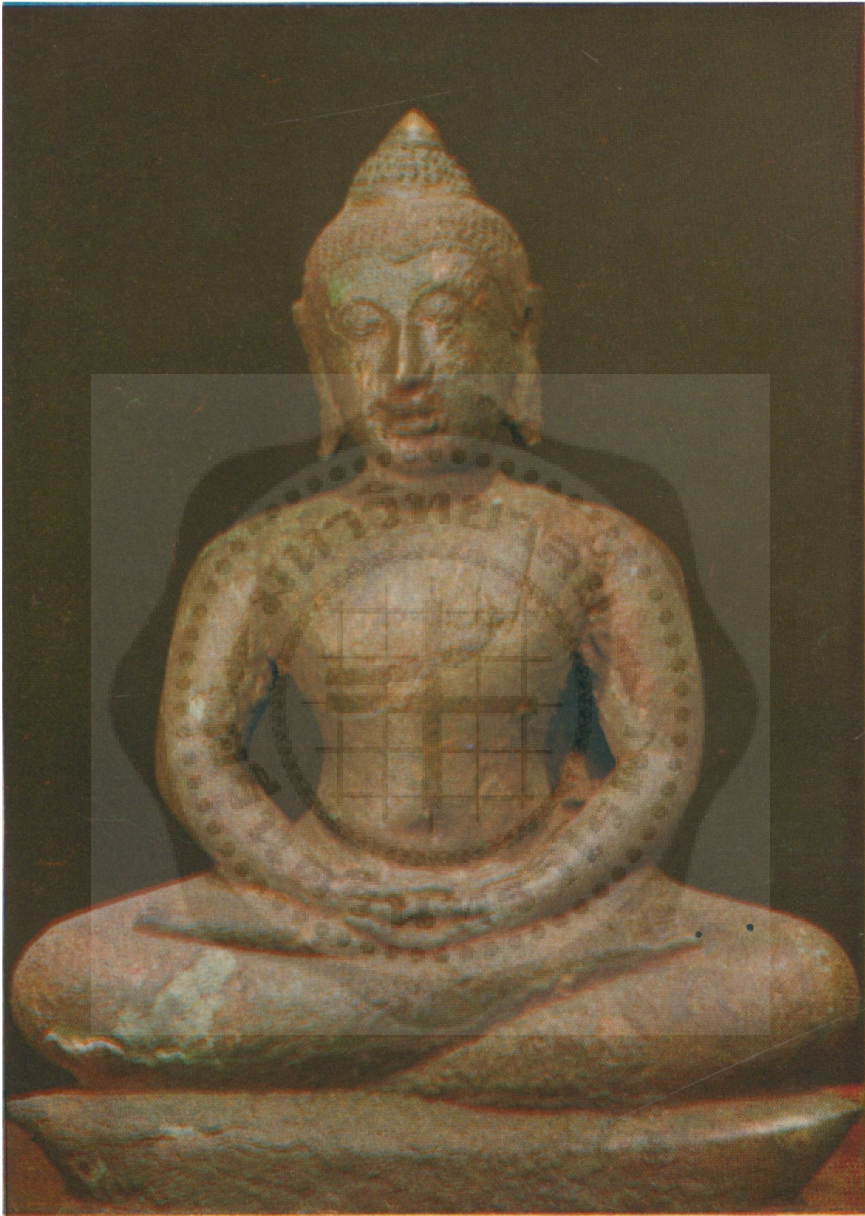
พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สัมฤทธิ์ นครศรีธรรมราช
สูง ๒๑ ซม. ตักกว้าง ๑๕ ซม.
พบที่ จังหวัดสุโขทัย

พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สัมฤทธิ์ นครศรีธรรมราช สูง๓๒ซม. ดักกว้าง๒๒ซม.
พบที่ จังหวัดนครศรีธรรมราช

พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สัมฤทธิ์ สกลข้างภาคอีสาน
สูง ๒๑ ซม. ตักกว้าง ๑๒ ซม.

พระพุทธรูป ปางสมาธิ สัมฤทธิ์ อยุธยา สูง ๒๖ ซม. ตักกว้าง ๒๑ ซม.
พบที่ จังหวัดสุพรรณบุรี

พระพุทธรูป ปางประทานอภัย สัมฤทธิ์ ออยุธยา สูง ๕๐ ซม.
พบที่ จังหวัดอยุธยา

พระพุทธรูป ปางประทานอภัย สัมฤทธิ์ ออยุธยา สูง ๖๕ ซม.
พบที่ จังหวัดอยุธยา

พระพุทธรูป ปางประทานอภัย สัมฤทธิ์ รัตนโกสินทร์ สูง (รวมทงฐาน) ๓๕ ซม.
พบที่ พระนคร

รูปพระอิศวรทรงโคอุศุภราช สัมฤทธิ์ รัตนโกสินทร์ สูง ๑๕ ซม.
พบที่ ถนนบุรี

รูปพระคเณศรายน สัมฤทธิ์ รัตนโกสินทร์ สูง ๒๐ ซม.
พบที่ นครบุรี

พิมพ์ที่โรงพิมพ์กรรมสิทธิ์พิมพ์
ถนนคิ้วซอยสี่ หนอง

โทร. 48612

ร.ต. ประสงค์ จุลละเขต ผู้พิมพ์โฆษณา
พ.ศ. 2507